

ชีวประวัติของ สันต์ ท.โกมลบุตร

บุพการีและปฐมวัย

สันต์ ท.โกมลบุตร มีนามเดิมว่า บุญยืน โกมลบุตร เขาเป็นบุตรคนที่ 2 ของ อำมาตย์โทพระยาภักดีศรีสุนทรราช (ดิศ โกมลบุตร) และ คุณหญิงภักดีศรีสุนทรราช (เยื่อน) พระยาภักดีศรีสุนทรราช รัชมหาการในกระทรวงมหาดไทย สมัยรัชกาลที่ 5 ต่อที่รัชกาลที่ 6 ตำแหน่งครั้งสุดท้ายก่อนที่ท่านจะลาออกจากราชการคือ ปลัดมณฑลอุดร เมื่อตอนที่ท่านเพิ่งเข้ารับราชการในกระทรวงมหาดไทยนั้น ท่านได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้เป็นนักเรียนไทยรุ่นแรกในจำนวน 4 คน ที่รัฐบาลส่งออกไปศึกษา ณ ประเทศฝรั่งเศส เจ้าคุณบิดาจึงเป็นผู้มีความรู้ความสามารถด้านภาษาฝรั่งเศสอยู่ในสมัยนั้น เมื่อท่านกลับมาถึงประเทศไทย แทนที่จะเข้ารับราชการในกระทรวงต่างประเทศ ท่านกลับมารับราชการในกระทรวงมหาดไทย ด้วยเหตุคุณลา ท่านเป็นผู้ได้รับอุปการะจากสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ผู้ทรงโปรดปรานท่าน - เจ้าคุณวามีนามเดียวกับพระนามเดิมของท่าน คือ "ดิศ" และสมัยนั้นสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ดังนั้นเมื่อท่านเจ้าคุณกลับมาจากเมืองนอกจึงถูกตั้งตัวให้มารับราชการที่กระทรวงมหาดไทย

เนื่องจากท่าน เป็นผู้มีความรู้ภาษาฝรั่งเศสเป็นอย่างดี ชีวิตการเป็นข้าราชการของท่านจึงต้องโยกย้ายไปประจำตามจังหวัดชายแดนที่มีอาณาเขตติดต่อกับประเทศเมืองขึ้นของประเทศฝรั่งเศส คือ แคว้นอินโดจีนของฝรั่งเศส ส่วนที่เป็นประเทศลาวและเขมร ในปัจจุบัน และปรากฏว่าท่านไม่ได้อีกโอกาสใดกลับเขามารับราชการในพระนครหลวงเลย จนกระทั่งลาออกจากราชการ เพื่อรับพระราชทานบำนาญ ท่านเจ้าคุณต้องเผชิญกับความลำบากตรากตรำกับชีวิตของข้าราชการหัวเมืองในสมัยนั้น จนทำให้ไม่ต้องการเห็นบุตรชายของท่านเข้ารับราชการในกระทรวงเกี่ยวกับท่าน แต่ท่านก็มีชีวิตที่ยาวนานจนได้เห็น

สันต์ ท.โกมลบุตร ทองใช้ชีวิตเป็นข้าราชการกระทรวงมหาดไทยอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ รวม 12 ปี¹

สันต์ ท.โกมลบุตรมีความเคารพนับถือและเปี่ยมไปด้วยความกตัญญูต่อมารดาของเขามาก เนื่องจากซาบซึ้งในความยากลำบากของมารดาที่ต้องเป็นผู้อุปการะเลี้ยงดูเขาและพี่ ๆ น้อง ๆ แต่ละลำพังตัวของท่าน เพราะท่านเจ้าคุณบิดาถึงแก่อนิจกรรมตั้งแต่ตัวเขาเองยังเรียนไม่จบชั้นมัธยมบริบูรณ์ เขาได้กล่าวถึงความเอื้ออาทรของมารดาที่มีต่อเขาสมัยที่เขากำลังเริ่มมีชื่อเสียงในงานเขียน ไว้ว่า

...ด้วยการบุญานะเขียนหนังสือในเวลาค่าคืนจนสุขภาพทรุดโทรมนี้เอง คุณแม่ท่านจึงปรารภนาสุกหัวใจที่จะพรากขาพเจ้าใหญ่ไกลไปเสียจากสำนักงวนหนังสือพิมพ์ ท่านแน่ใจเสียยิ่งกว่าแนวว่า ลูกชายของท่านมิได้ไปทำสิ่งที่เหลวไหลจนเป็นภัยแก่สุขภาพของตัว ดังเช่นที่หนุ่ม ๆ อายุ 24 - 25 ปีทั้งหลายเขาชอบทำกัน แต่การใดเห็นหน้าลูกชายซุบซิบ แม่ประกายตาจะแจ่มใส เนื่องจากการนอนไม่เต็มอิ่ม ก็เป็นธรรมดาอยู่ทั่วอก แม่ยอมจะเป็นห่วงใย และกวัดไกวสิ่งอันทอนราศีลูกไปเสียให้ทางรอยโยชนพันโยชน²

จากความห่วงใยดังกล่าวมารดาของเขาจึงมีความยินดียิ่งนักเมื่อเขาเข้ารับราชการในกระทรวงมหาดไทย ดังที่เขาเขียนไว้ตอนหนึ่งว่า

...แต่สายฟ้าอันกรปด้วยการุณยภาพคงจับมอุงข้าพเจ้าอยู่ตลอดเวลาด้วยความเป็นห่วงใยในสุขภาพของข้าพเจ้า เงินเดือนจากการเขียนเดือนละ 45 บาท ไม่ทำให้ท่านยินดีด้วยเลย แต่ท่านใดแสดงความปรารถนาขอยกนอกนอกหน้า เมื่อข้าพเจ้าได้รับคำสั่งบรรจุในตำแหน่งตามประจำจังหวัดอุบลราชธานี³

¹สัมภาษณ์ สันต์ ท.โกมลบุตร วันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ.2518.

²สันต์ เทวรักษ์, "ความหลังในโลกหนังสือพิมพ์" เคลิเมล์รายเดือน,

3 (1 มิถุนายน, 2495), 21.

³เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

และอีกคนหนึ่ง สันต์ ท. โกมลบุตร ได้กล่าวถึงความเอาใจใส่ของมารดาที่มีต่อการเริ่มต้นชีวิตการเป็นข้าราชการของเขาไว้ว่า

...คุณแม่ท่านรีบเดินทางล่วงหน้าไปจังหวัดอุบลก่อน เพื่อจัด
กุแลที่พักให้ และที่ตั้งใจยิ่งกว่านั้นก็เพื่อฝากฝังลูกชายแก่
ข้าราชการรุ่นเก่า ๆ ที่ท่านรู้จัก... เพราะจะนอกจากในสมัย
หนึ่งจากคุณพ่อ... จะใดเคยดำรงตำแหน่ง ข้าราชการบริเวณนคร
จำปาศักดิ์เสียแล้ว ยังเคยใดดำรงตำแหน่งปลัดมณฑลอุบลราชธานี
อีกด้วย... ข้าราชการในรุ่นเดียวกันกับท่านจึงยังมีเหลืออยู่อีก
เป็นอันมาก...⁴

สันต์ ท. โกมลบุตร ได้ถ่ายทอดคุณลักษณะของมารดาของเขาไว้ในตัวละครใน
นวนิยายที่เขาเขียนขึ้น ที่เห็นได้ชัดคือลักษณะนิสัยของ "นาง แม่น ศุภประศาสน์" ในเรื่อง
"รักธรรมบุญ" ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับมารดาของเขาเอง

สันต์ ท. โกมลบุตร เกิดเมื่อ วันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2451 ที่บ้านถนนตะนาว
จังหวัดพระนคร เขามีพี่น้องร่วมบิดามารดา 6 คน คือ

1. นาง พยอม สิงอิฐ (ถึงแก่กรรม)
2. นาย สันต์ ท. โกมลบุตร
3. นาย ประยูร โกมลบุตร (ถึงแก่กรรม)
4. นาย ยงค์ โกมลบุตร
5. นาย ช่าง โกมลบุตร (ถึงแก่กรรม)
6. นาย บุญเย็น โกมลบุตร (ถึงแก่กรรม)
7. นาง เพียว ศิริวงศ์ ณ อโยธยา⁵

⁴ เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

⁵ สัมภาษณ์ สันต์ ท. โกมลบุตร วันที่ 19 กรกฎาคม 2518.

การศึกษา

เมื่อยังอยู่ในวัยเยาว์ เขาได้ติดตามเจ้าคุณมิดาซึ่งย้ายไปรับราชการตามจังหวัดต่าง ๆ แถบภาคอีสานของประเทศ จนกระทั่งมีอายุได้ 6 ขวบ ท่านบิดาจึงได้ส่งตัวมาอยู่กับ หลวงบวรราชโอรทัย ผู้มีศักดิ์เป็นอา ที่กรุงเทพฯ บ้านของท่านผู้นั้นอยู่ที่หน้าโรงพยาบาลกลางในปัจจุบัน นับว่าอยู่ใกล้กับโรงเรียนเทพศิรินทร์ควย เขาจึงเข้าเรียนที่โรงเรียนแห่งนี้เมื่อปี พ.ศ. 2457 ด้วยการเริ่มตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ 1 เป็นชั้นแรก ต่อมาเขาย้ายไปอยู่กับพระยาจรูญชวนะแพท ผู้มีตำแหน่งเป็นอาจารย์ผู้ปกครองของโรงเรียนเทพศิรินทร์ และเกี่ยวข้องกับท่านเจ้าคุณมิดาของเขา เพื่อนรุ่นเดียวกันที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ครั้งนั้น ที่มีชื่อเสียงด้านงานประพันธ์ เช่นเดียวกับตัวเขาคือ "สท กุรมะโรทิต" ส่วนนักประพันธ์ที่มีชื่ออีกหลายท่านที่เคยเป็นศิษย์โรงเรียนเดียวกัน เช่น ยาขอบ ศรีบูรพา และ ม.จ.อากาศคำเท็ง เขาไม่เคยได้รู้จักกับท่านเหล่านี้ในขณะที่กำลังเรียนหนังสืออยู่ เนื่องจากเรียนอยู่คนละชั้น แต่ละคนก็ล้วนยังเป็นเด็กเล็กอยู่ด้วยกันทั้งนั้น

ขณะที่กำลังเรียนอยู่ที่โรงเรียนเทพศิรินทร์นั้น เขามีเรื่องประทับใจอยู่สองเรื่อง คือ เรื่องแรก มีเพื่อนรุ่นโตกว่าเขา 2 คน ซึ่งต่อมาได้เป็นนักเขียนมีชื่อเช่นกัน คือ นาย เฉวียง เสวตะทิต ซึ่งใช้นามแฝงในการประพันธ์ว่า "วงศ์เฉวียง" และ นายสุกรี พยัคฆานันท์" ซึ่งใช้นามแฝงว่า "อฉิน" สันต์ ท.โกมลบุตรกล่าวไว้ว่า ทั้งสองท่านนี้เป็นนักล่าสัตว์ขงโรงเรียน ในการแสดงลำตัดเนื่องในโอกาสปีศาจเรียนคราวหนึ่ง ทั้งสองท่านนั้นซึ่งคงจะเรียนอยู่ชั้นมัธยมปีที่ 3 แล้ว ได้แสดงลำตัดโต้กัน มีครูสุนทร สทกุรมะ หรือ ท่านขุนจงจักษนิสัย เป็นทั้งผู้ตัดสินและผู้ให้รางวัล ถ้าคนใดแสดงได้เด็ดร้อนถูกใจผู้ชม โดยถือเอาเสียงฮาของผู้เป็นมาควัด ครูสุนทรจะควักเหรียญบาทจากกระเป๋าทางเกงโยนลงให้กระทบพื้นดังกริ่ง เป็นทำนองวาตกรางวัล แล้วครูจะรีบก้มเก็บเหรียญบาทนั้นเข้ากระเป๋าทางเกงไว้ตามเดิม ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นการเล่นตลกที่ขบขันมากสำหรับเพื่อน ๆ เด็กนักเรียนด้วยกัน

อีกเรื่องหนึ่งคือ การที่เขาจมน้ำในคลองผดุงกรุงเกษม ตอนสะพานนางวงศ์ เขากล่าวว่าเรื่องนี้ไม่ได้เกิดจากการซุกซนในวัยเด็กแต่ประการใด แต่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้น

เมื่อตอนที่เขาสอบว่าผู้นำในการสอบวิชาลูกเสือ แม้ว่าเขาจะว่าผู้นำไม่เป็นมาก่อน แต่ด้วยความมานะที่สอบข้อเขียนวิชานี้มาได้ถึง 27 คะแนนแล้ว ยังขาดอยู่แค่คะแนนว่าผู้นำอีก 3 คะแนนเท่านั้นก็จะได้ชื่อว่าสอบผ่านวิชาลูกเสือด้วยคะแนนเต็ม 30 และคิดเอาตามประสาเด็กที่ใจโตเกินตัวว่า ถ้าทนกินน้ำเข้าไปสัก 2 - 3 อีกก็น่าจะสามารถพาตัวข้ามคลองไปได้ แต่ปรากฏว่าพอเผลอตัวลงไปใต้น้ำก็จมนิ่งลงไปทันที พี่เลี้ยงคือนักเรียนที่ว่าผู้นำแข็งแล้วคิดว่าตัวขึ้นมาประคองเข้าสู่ฝั่งทันที ผลที่ได้รับก็คือ สอบตกทั้งวิชาลูกเสือและต้องสาธิตนำอย่างรุนแรงอีกด้วย⁶

เมื่อขึ้นเรียนชั้นมัธยมปีที่ 2 เขาได้ย้ายมาอยู่กับคุณป้าซึ่งเป็นคุณหญิงของพระยาพิพิธมนตรี (ปุย คชเสนี) ที่บ้านถนนรองเมือง เขาพักอยู่ที่บ้านนี้จนจบการศึกษาชั้นสูงสุดจากโรงเรียนอัสสัมชัญที่บ้านนี้มีห้องสมุดขนาดใหญ่ หนังสือทุกเล่มหุ้มปกแข็ง เคียนทองเป็นชุดเป็นระเบียบ และท่านเจ้าคุณมีความพอใจที่จะให้ลูก ๆ หลาน ๆ อ่านหนังสือมากกว่าไปเที่ยวเล่นซุกซน ทำความรำคาญหนวกหูให้ท่าน สันต์ ท. โกมลบุตรถือว่าได้พบชมทรัพย์เป็นคลังหนังสือ เขาแล้วนับว่าเป็นโชคลาภอันประเสริฐอย่างยิ่ง เขาได้เข้าไปกอบโกยความรู้จากชมทรัพย์แห่งนี้อย่างตั้งอกตั้งใจที่จะเก็บสะสมไว้เป็นทุนแห่งสติปัญญา ดังนั้นเขาจึงได้อ่านพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 ทุกเรื่อง หนังสือของห้องสมุดโรงพิมพ์ไทยทุกเล่ม พงศาวดารจีนทุกยุค ประชุมพงศาวดารไทย ชาดก และนิยายสารรายเดือนอีกมากมาย เช่น สมุทรसार วิทยาจารย์ ไทยเชชม ศัพท์ไทย กุสุมิต เสนาศึกษาและแผ่วิทยา ศาสตร์ เป็นต้น เขาได้มีโอกาสอ่านบทประพันธ์ต่าง ๆ อย่างเต็มอิม และทำให้บังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในนักประพันธ์เหล่านั้น นับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา⁷

⁶ สันต์ เทวรักษ์, "ความหลังในโลกหนังสือพิมพ์" เรื่องเดิม 14.

⁷ เรื่องเดียวกัน, 19, 62.

ตอนปลายปี พ.ศ. 2461 เขาสอบผ่านชั้นมัธยมปีที่ 2 ขณะที่อายุยังไม่เต็ม 11 ปี บริบูรณ์ ท่านเจ้าคุณบิดาเห็นว่ายังมีอายุน้อยพอที่จะเริ่มเรียนภาษาต่างประเทศให้เป็นเรื่อง เป็นราวจริงจึงตั้งขันใจการได้ ท่านจึงได้ลาออกจากโรงเรียนเทพศิรินทร์แล้วไปเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนอัสสัมชัญด้วยการเริ่มต้นใหม่ตั้งแต่ชั้นมูลแผนกภาษาฝรั่งเศสตั้งแต่ปี พ.ศ. 2462 เขาเรียนอยู่ที่โรงเรียนนี้จนจบชั้นมัธยมปีที่ 6 ซึ่งเป็นชั้นมัธยมบริบูรณ์ในสมัยนั้น เมื่อปี พ.ศ. 2469 ระหว่างที่เรียนอยู่ที่โรงเรียนอัสสัมชัญนี้ได้ข้ามชั้นถึง 3 ครั้ง จึงนับได้ว่าเป็นผู้เรียนเก่งคนหนึ่ง เพราะการเรียนจากชั้นมูลถึงชั้นมัธยมปีที่ 6 นั้นเขาใช้เวลาเรียนเพียง 8 ปีเท่านั้น

เขาเริ่มต้นการเป็นนักเขียนที่โรงเรียนอัสสัมชัญนี้เอง ด้วยการแปลเรื่องจากหนังสือภาษาฝรั่งเศสไปลงพิมพ์ใน "อัสสัมชัญอุโฆษสมัย" ซึ่งเป็นหนังสือประจำโรงเรียน งานแปลชิ้นแรกนี้เขียนขึ้นเมื่อเขาอายุได้ราว 15 - 16 ปี ขณะที่กำลังเรียนอยู่ชั้นมัธยมปีที่ 3 เขาถือว่าเป็นการเริ่มต้นงานแปลและงานเขียนที่เป็นนิมิตรหมายอันถึงความต้องการเป็นนักประพันธ์ของเขา นั่นคือ ผู้ตรวจต้นฉบับคือ ท่านเจ้าคุณอาจารย์ ฟ. ฮัลเลอร์ ที่ได้ชักชวนเขาไม่ให้เพิ่มเติมข้อความลงในงานแปลโดยที่ไม่มีเนื้อความอยู่จริงในต้นฉบับเดิม เกี่ยวกับเรื่องราวตอนนี้เขาเขียนไว้ว่า

... ถ้า ณ กาลบัดนี้ สันต์ เทวรักษ์ จะบังเอิญเป็นนามปากกา
หนึ่งที่ผู้อ่านเอื้อเฟื้อเอ็นดูอยู่บ้าง นามนี้ก็น่าอยู่กับสุนทรโวหาร
ของท่านเจ้าคุณอาจารย์ ฟ. ฮัลเลอร์ เพียงประโยคเดียว ที่ไถ่วาง
รากฐานและลัจจรรวมลงในการประพันธ์ ให้ซาพเจ้าเป็นผู้รัก
เหตุผล ไม่ทำการนอกกริคนอกรอย อันจะเป็นช่องทางใหญ่อัน
ทำหนีได้⁸

⁸ เรื่องเดียวกัน 16.

ระหว่างที่ศึกษาอยู่ที่โรงเรียนอัสสัมชัญ เขายังมีเรื่องราวประทับใจที่นำกล่าวถึงอีกหลายเรื่อง ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งมีอิทธิพลต่อการเป็นนักเขียน นักแปล ตลอดจนเข้ารับราชการในหน้าที่ "ล่าม" ของเขาในเวลาต่อมา สันต์ ท. โกมลบุตร เล่าถึงการเรียนที่โรงเรียนอัสสัมชัญว่าเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ เมื่อเรียนจบชั้นมูลก็แยกมาเรียนภาษาฝรั่งเศส อยู่ชั้นประถม 1 ปี ในการเรียนต่อ ๆ ไปจนถึงชั้นมัธยมปีที่ 6 นั้น เขาสอบซ่อมได้ตำแหน่งที่ 6 เพียง 3 ครั้งเท่านั้น คือ ครั้งแรกเมื่อเรียนอยู่ชั้นประถม 1 เอ ขณะทำการสอบซ่อมสอบแปลไทยเป็นฝรั่งเศส เขาทำข้อสอบเสร็จแล้วเห็นเพื่อนร่วมห้องผู้หนึ่งกำลังกระวนกระวายใจเพราะทำข้อสอบไม่ได้ เขาจึงลอกส่ง ไปให้แก่ครูผู้คุมสอบจับได้เสียก่อน จึงถูกหักคะแนนหมดทั้งสองคน

ครั้งที่ 2 เป็นตอนที่เรียนอยู่ชั้นมัธยมปีที่ 1 โดยที่ข้ามมาจากชั้นเตรียมซึ่งไปเข้าเรียนได้ 3 เดือนเท่านั้น นักเรียนชั้นมัธยมที่เขาเรียนอยู่ก่อนนั้นเรียนเก่งมากทุกวิชา เมื่อ สันต์ ท. โกมลบุตร ข้ามชั้นเข้ามาเรียนร่วมด้วยจึงสอบซ่อมไม่ได้เลื่อนมาเป็นอันดับที่ 6 แต่เมื่อคนเก่งที่สุดในชั้นได้ข้ามไปเรียนชั้นสูงต่อไป เขาจึงครองตำแหน่งที่ 1 ได้ถึง 2 ครั้ง

ครั้งที่ 3 เมื่อเรียนอยู่ชั้นมัธยมปีที่ 6 เขาป่วยด้วยโรคหัวใจอย่างรุนแรง ต้องรักษาตัวอยู่รวมเดือน เมื่อกลับมาเข้าเรียนใหม่จึงขาดการเรียนไปหลายวิชาเมื่อถึงคราวสอบซ่อมจึงตกลงมาเป็นอันดับที่ 6 อีก แต่ครั้งหลัง ๆ ได้พยายามครองตำแหน่งที่ 1 ได้คงเดิม แต่การขาดการเรียนไปรวมเดือนนั้นทำให้คะแนนรวมตลอดปีต่อยลง ทั้ง ๆ ที่ปลายปีสอบได้ที่ 1 เป็นผลให้เขาพลาด Price of Honour ของโรงเรียนไปอย่างน่าเสียดาย

สันต์ ท. โกมลบุตร มีความเห็นว่าโรงเรียนอัสสัมชัญในสมัยที่เขาเป็นนักเรียนอยู่ มีวิธีการที่ดีในการกระตุ้นให้นักเรียนมีมานะ ขยันหมั่นเพียร และแข่งขันกันทางด้านการเรียน ทุกครั้งที่ประกาศผลสอบ นักเรียนจะถูกเรียกเข้าไปรวมกันในห้องประชุมทั้งหมด ท่านเจ้าคุณจารย์ ฟ. ฮีแลร์ เป็นผู้ชวนชื่อนักเรียนตามลำดับที่สอบได้ ผู้ที่ถูกชวนชื่อจะต้องลุกเดินจากกลุ่มที่นั่งประจำชั้นของตนไปยืนเรียงแถว จากมุมโต๊ะประธานซึ่งประกอบ

ควย ทานอธิการ อาจารย์ผู้ปกครอง และอาจารย์ประจำชั้น การประกาศคะแนนแบ่งกลุ่ม
ผู้สอบออกเป็นชั้นดังนี้

- 90 - 100 % ดีเลิศ
- 80 - 89 % ดีมาก
- 70 - 79 % ดี
- 50 - 69 % พอใช้
- ต่ำกว่า 50 % ใช้ไม่ได้⁹

นักเรียนจะถูกเรียกชื่อไปยืนเรียงแถวเป็นพวกตามชั้นของคะแนนที่ได้รับ พวกที่
ตกอยู่ในชั้น "ใช้ไม่ได้" ก็จะพยายามหมั่นเรียนให้เลื่อนขึ้นไปอยู่ในชั้น "พอใช้" คือทุก ๆ
คนพยายามเลื่อนขึ้นไปอยู่ชั้นที่สูง ๆ ขึ้นไป และผู้ที่อยู่ในอันดับที่ 1 ก็ต้องพยายามรักษา
ตำแหน่งไว้อย่างสุดฝีมือ ซึ่งอาจจะเป็นเหตุผลอีกประการหนึ่งที่ว่าทำไมนักเรียนในสมัยนั้น
จึงมีความรู้แน่นย่ำมาก แม้ว่าจะเรียนจบจากโรงเรียนมาเป็นเวลาหลายสิบปี รวมครึ่ง
ศตวรรษอย่าง เช่น สันต์ ท. โกมลบุตร ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีของผู้ทรงความรู้ด้านภาษา
ฝรั่งเศสที่เขาได้เล่าเรียนมาจากสถานศึกษาแห่งนี้เพียงแห่งเดียวก็ยังแสดงความสามารถ
ให้ปรากฏชัด ทั้งด้านงานแปล และการรับราชการเป็นล่ามภาษาฝรั่งเศส

ในสมัยที่ยังเรียนหนังสืออยู่นี้ สันต์ ท. โกมลบุตร ได้แสดงความสามารถทางด้าน
กีฬาไว้มาก โดยเหตุที่เป็นเด็กผู้ชายแม้ว่าร่างกายจะไม่แข็งแรงเท่ากับเพื่อน ๆ ในวัย
เดียวกัน เขาก็ไม่ได้รับการยกเว้นจากการเป็นเด็กชายที่ช่างเล่นและซุกซนตามแบบเด็ก
ชายทั่ว ๆ ไป เขากล่าวว่าเขาได้ลงไปเล่นฟุตบอลกับนักเรียนรุ่นพี่ที่โตกว่าอยู่เสมอ จน
กระทั่งในปี พ.ศ. 2466 ขณะที่ยังเรียนอยู่ชั้นมัธยมปีที่ 3 และร่างกายยังเล็กอยู่มาก
เขาได้รับคัดเลือกให้เข้าร่วมทีมฟุตบอลรุ่นจิ๋วที่ทางโรงเรียนเรียกว่า Babies Team

⁹ เรื่องเดียวกัน, 23.

เป็นหมายเลข 8 เข้าแข่งขันฟุตบอลรุ่นเล็กกับทีมโรงเรียนรัฐบาล ปีนั้นเป็นปีที่ทีมอัสสัมชัญ ได้โล่ทั้งรุ่นเล็ก รุ่นกลาง และ รุ่นใหญ่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชทานถ้วย โล่ และเหรียญรางวัลด้วยพระองค์เองที่ประำพิธิโรงเรียนสวนกุหลาบ และสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจีโดยเสด็จด้วย เขากล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้ว่าเป็น วินาทีที่น่าตื่นเต้น และนำความภาคภูมิใจมาให้ เขาผู้ซึ่งในเวลานั้นยังเป็นเด็กชายตัวเล็ก ๆ คนหนึ่งที่ได้ "ก้าวขึ้นไปถวายคำนับ และกราบถวายบังคมรับพระราชทานเหรียญรางวัล จากพระหัตถ์ของพระเจ้าแผ่นดิน"¹⁰

เรื่องราวที่น่าสนใจอีกตอนหนึ่งเกิดขึ้นในสมัยที่ เขายังเรียนอยู่ที่โรงเรียนอัสสัมชัญ และจะเป็นเหตุการณ์ที่เชื่อมโยงกับการ เป็นนักประพันธ์ของเขาในเวลาต่อมา คือการแสวงหาหนังสืออ่านที่ถูกใจในสมัยที่เขายังมีอายุได้ประมาณ 15 - 16 ปี เขากล่าวว่า ถนนในตรอกโอเรียนเต็ลซึ่งเป็นทางเข้าสู่โรงเรียนค่านสนามเทนนิสนั้น ในตอนเช้าจะมีพ่อค้าแม่กะกิน นำปากกา ดินสอ ยางลบ หมึก ไม้บรรทัด สมุดปกแข็ง ปกอ่อน มาวางขายพร้อมทั้งเครื่องเล่น เช่น ลูกหิน ฟุตบอลยาง และหนังสืออ่านเล่นชนิดเล่มละ 15 สตางค์ วางขายอยู่ด้วย

004940

เมื่อเขาไปถึงโรงเรียนในตอนเช้า ซึ่งตามปกติแล้วจะเป็นเวลาก่อนเข้าเรียน ประมาณไม่น้อยกว่าครึ่งชั่วโมง เขามีความเพลิดเพลินใจยิ่งนักที่จะได้เที่ยวเดินดูหนังสือต่าง ๆ ที่พ่อค้านำมาวางขาย นามปากกาที่มีหนังสือวางขายมากที่สุดในยุคนั้นคือ "ชาวเหนือ" ผู้มีนามจริงว่า "กระสินธุ์ เนตรายน" หนังสือเล่มที่สะดุดใจเขามากที่สุดคือ "โชคทหารอาสา" ซึ่งโฆษณาว่าพิมพ์เป็นครั้งที่ 3 แล้ว และมีราคาแพงเป็นพิเศษถึงเล่มละ 30 สตางค์ ซึ่งนับว่ามีราคาสูงมากสำหรับสมัยนั้น ทำให้เขาต้องประหยัดค่าอาหาร

¹⁰ สันต์ เทวรักษ์, "ความหลังในโลกหนังสือพิมพ์" เคลลีเมลล์รายเดือน,

กลางวันอยู่หลายวัน เพื่อนำเงินมาซื้อหนังสือเล่มนั้นอ่านให้สมใจ เขาอ่านเรื่องนั้นซ้ำ ซ้ำกันอยู่หลายจบ ยังพอจำได้เลา ๆ ว่าเป็นเรื่องโศกนาฏกรรมจริง ตอนจบพระเอกตาย แต่ก่อนจะสิ้นใจได้รำพันหมดไปหลายหน้ากระดาษ ขณะที่เขารับไปก็บังเกิดความรู้สึกตื่นตัน อย่างบอกไม่ถูก มีความรู้สึกว่าเต็มไปด้วยความเศร้า เห็นอกเห็นใจ คล้ายกับว่าตัวเอง ได้มีส่วนเข้าไปร่วมแสดงกับเขาค่าย และยังไปกว่านั้นเขาดังกับว่าฟังอยู่ในใจว่า "ทำไม หนอเราจึงจะแต่งหนังสือให้ได้อย่างเขาบ้าง"¹¹

ตอนกลางปี พ.ศ. 2468 เป็นช่วงระยะเวลาที่เศร้าโศกในชีวิตของเขา คือ เจ้าคุณบิดาได้ถึงแก่อนิจกรรม อันเป็นเหตุให้วิถีชีวิตที่ทานเลววากไว้ให้ดู ๆ นั้นต้องเปลี่ยนแปลงไป สันต์ ท. โกมลบุตร และน้องชายอีก 4 คน ยังมีได้จบการศึกษาสักคนเดียว ในปลายปี พ.ศ. 2469 เขาก็เรียนจบชั้นมัธยมปีที่ 6 ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดในสมัยนั้น และได้ลาออกจากโรงเรียนอัสสัมชัญ พร้อมกับย้ายออกจากบ้านเจ้าคุณลุงที่ถนนรองเมืองกลับมา รวมอยู่กับมารดาและน้อง ๆ ที่บ้านถนนตะนาวตามเดิม

ชีวิตหลังวัยเรียน

เป็นนักเรียนกรมไปรษณีย์

เมื่อเรียนจบชั้นมัธยมบริบูรณ์มาใหม่ ๆ เขาคังใจจะไปสอบชิงทุนที่สถานทูตฝรั่งเศส แต่ท่านมารดาได้ทัดทานไว้ ท่านให้เหตุผลว่า เมืองนอกอากาศหนาวจัดและเขาเป็นคน สุขภาพไม่แข็งแรงซึ่งจะทำให้ท่านต้องเป็นห่วง เขาจึงได้เลิกคิดความคิดนี้เสีย

ใน พ.ศ. 2470 เขาได้ไปสมัครเป็นนักเรียนกรมไปรษณีย์ ด้วยความหวังว่าจะสอบชิงทุนไปเรียนต่อต่างประเทศได้ เพราะในสมัยดังกล่าวที่โรงเรียนแห่งนี้มีระเบียบว่า

¹¹ สันต์ เทวรักษ์, "ความหลังในโลกหนังสือพิมพ์" เคล็ดไฉนรายเดือน,

นักเรียนที่สอบได้ที่ 1 และที่ 2 จะได้ไปศึกษาต่อที่ประเทศเบลเยียม เขามั่นใจว่าความรู้ภาษาฝรั่งเศสที่มีอยู่คงจะทำให้ประสบความสำเร็จในการสอบชิงทุน นักเรียนรุ่นเดียวกันที่โรงเรียนการไปรษณีย์ในครั้งนั้นเท่าที่ยังจำได้ก็มี ม.ล.ศุภ ชุมสาย, นาย เทือก กุสุมา ณ อยุรยา, และ นาย เสงี่ยม เมาทองสุข

วันสอบคัดเลือกเข้าโรงเรียนกรมไปรษณีย์นั้น เสด็จตรงกับวันพระราชทานเพลิงศพท่านเจ้าคุณพ่อที่วัดจักรวรรดิราชาวาส จึงเป็นเหตุให้ต้องกังวลใจอยู่หลายประการ และข้อสอบคัดเลือกนั้นก็ไม่ได้ง่ายอย่างที่คิดไว้ เพราะข้อสอบเป็นภาษาไทยทั้งสิ้นทำให้นักเรียนภาษาฝรั่งเศสจากโรงเรียนอัสสัมชัญเกิดความยุ่งยากใจมาก เช่นต้องทำโจทย์เลขเป็นภาษาไทย ทั้งยังเป็นเลขที่ใช้มาตราอังกฤษซึ่งแตกต่างกับที่คุ้นเคยต่อการคิดเลขแบบมาตราเมตริกที่เรียนมาจากโรงเรียน อีกทั้งการแปลงจดหมายเป็นภาษาราชการก็ไม่ใช่ว่าเรื่องที่จะทำได้ง่าย ๆ เขามาได้คะแนนมากในวิชาเรียงความภาษาต่างประเทศ ซึ่งได้รับอนุญาตเป็นพิเศษให้เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศสได้ เขาจำได้ว่าได้รับคำสั่งให้เรียงความเรื่อง "วาว"

ผลการสอบคัดเลือก ปรากฏว่าได้คะแนนเต็มภาคภาษาต่างประเทศ ซึ่งไม่มีผู้สมัครสอบคัดเลือกคนใดได้รับ แต่คะแนนรวมตกไปอยู่อันดับที่ 9 ในการสอบคัดเลือกคราวนั้นทางโรงเรียนต้องการ "นักเรียนพิเศษ" จำนวน 10 คน ซึ่งทางราชการจะจ่ายเงินเดือนให้เดือนละ 20 บาท ส่วนอีก 30 คนนั้นให้เรียนไปเปล่า ๆ จนกว่าจะสอบกลางปี ถ้าคะแนนสอบได้ในอันดับที่ 1 ถึงที่ 10 ก็จะได้รับเลื่อนขึ้นมาเป็นนักเรียนพิเศษ ส่วนผู้ที่เคยได้รับเงินเดือนถ้าสอบได้คะแนนต่ำลงไปเป็นที่ 11 เป็นต้น ก็จะหมดสิทธิได้รับเงินเดือน การสอบคัดเลือกในครั้งนั้นมีผู้สมัครสอบ 50 คน แต่โรงเรียนต้องการนักเรียน 40 คน

เมื่อเริ่มเรียนได้สักเดือนกว่า ๆ พวกเพื่อน ๆ จึงได้คบคิดกันออกหนังสือพิมพ์ขึ้นในห้องเรียนและตั้งให้เขาเป็นบรรณาธิการ คณะบรรณาธิการประกอบด้วย ม.ล.ศุภ ชุมสาย, เทือก กุสุมา ณ อยุรยา หรือผู้ที่ภายหลังใช้นามแฝงในงานเขียนว่า "มโหทร" นอม นิลรัตน ณ อยุรยา และ เสงี่ยม เมาทองสุข เป็นต้น ทั้งคณะได้ช่วยกันเขียนเรื่อง

และวาดภาพประกอบให้คงาม ผู้ที่ลายมือสวยก็รีบค้นหีบไปคัดลงสมุดด้วยลายมือเดียวกับ
ทั้งเล่ม และพร้อมใจกันให้ชื่อหนังสือเล่มนี้ว่า "ไพบรณีย์สาร" พร้อมทั้งเครื่องหมายครุฑ
กับตรงอน ซึ่งเป็นเครื่องหมายของกรมไพบรณีย์

หนังสือ "ไพบรณีย์สาร" นั้น คณะพรรคตั้งใจว่าจะพยายามออกให้ได้เดือนละ
หนึ่งเล่ม ท่านอธิบดีในขณะนั้นคือ พระยาประทีปกถศาสตร์ ได้อ่านหนังสือเล่มนี้แล้วชมว่า
ทำได้เรียบร้อยดี แต่ไม่ควรใช้เครื่องหมายกรมไพบรณีย์ ซึ่งเป็นเครื่องหมายของทาง
ราชการมาใช้เป็นกราฟหนังสือ และเตือนว่าอย่าใช้เวลาในห้องเรียนมาทำหนังสือ

หนังสือเล่มที่สองยังไม่ทันได้ออก ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องระเบียบการส่ง
นักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ขณะนั้นเขาเรียนไปได้ 4 เดือนแล้วเหลือเวลาอีก 8
เดือนจึงจะครบปีและมีการสอบไล่ใหญ่ ซึ่งเป็นครั้งที่จะได้คะแนนสอบคัดสิณการ ไปศึกษาต่อ
ต่างประเทศ แต่วาระเบียบดังกล่าวก็ได้ประกาศล้มเลิกไปแล้ว ความหวังที่จะได้ไปศึกษา
ต่อต่างประเทศก็เป็นอันต้องล้มเหลวไปอีกวาระหนึ่ง

เขากล่าวว่าเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้เสียใจอยู่เป็นอันมาก และหมกความตั้งใจ
ที่จะเป็นนักเรียนโรงเรียนไพบรณีย์ เพื่อเรียนจบออกไปเป็นนายไพบรณีย์ หรือเป็นพนักงาน
งานเคาะโทรเลขอยู่ตามที่ทำการไพบรณีย์โทรเลขแห่งใดแห่งหนึ่ง เขาได้ยื่นใบลาออก
จากโรงเรียนไพบรณีย์พร้อมกับส่งคืนเงินเดือนที่ได้รับติดต่อกันมา 4 เดือน เป็นเงิน
80 บาท คืนกรมไป

ผู้ช่วยผู้กำกับการแสดงละคร และที่มาของนาม "สันต์ เทวรักษ์"

ปี พ.ศ. 2471 - 2472 เป็นช่วง 2 ปีที่เขาไม่ได้ทำงานอะไรและมีความคิด
ที่จะออกท่องเที่ยวไปตามท้องไร่ท้องนา และขณะนั้นคุณแม่ได้ขายบ้านและที่ดินที่พญาไทไป
พำนักอยู่ที่อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา และตัว สันต์ ท. โกมลบุตร ได้ไปรับคัด
เลือกเพื่อรับราชการทหารที่นั่น แต่ไม่ได้รับเลือกเพราะรูปร่างผอมดูเป็นคนซีโรค ใน
ปัจจุบันเขาก็เป็นสุภาพบุรุษร่างเล็กผอมบาง แต่เขากล่าวว่าใบสมัยดังกล่าวยิ่งผอมมาก
และในตอนที่เขานักเรียนอยู่นั้นเขาได้รับฉายาว่า Allumette ซึ่งแปลว่า ก้านไม้ขีดไฟ

ในปี พ.ศ. 2473 ละครคณะ "บันเทิงนฤมิตร" ของหม่อม พรอม วรธรรม ในกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ มีโครงการที่จะนำคณะไปแสดงทางภาคอีสาน จึงต้องการผู้จัดการไปควบคุมการแสดงด้วย เขาได้รับการทาบทามให้เข้าร่วมทำงานกับละครคณะนี้ เขาตกลงใจรับงานทันทีด้วยเหตุผลสองประการคือ ประการแรกจะได้ไปเที่ยวทางไกล อย่างอิสระ และประการหลังจะได้ถือโอกาสศึกษาหาความรู้จากชีวิตจริงในมหาวิทยาลัย แห่งชีวิตด้วย ขณะนั้นเขามีอายุได้ 20 ปี

นามปากกา "สันต์ เทวรักษ์" เกิดขึ้นเพราะการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อทำงาน ทางไกลในคราวนั้นเอง แรกทีเดียวเขาคังใจให้เป็นเพียงนามที่ใช้สำหรับการเดินทาง แบบ Incognito เพื่อมิให้ผู้อื่นได้รู้จักนามจริง มิได้มีความตั้งใจที่จะให้เป็นนามปากกา คังที่ใช้สำหรับงานเขียนในเวลาต่อ ๆ มาไม่

ส่วนเหตุผลของการที่เขาเลือกใช้นาม "สันต์ เทวรักษ์" นั้น เขากล่าวว่าคิด คังขึ้นโดยได้รับความบันดาลใจจากนามของ "สง เทภาสิต" นักประพันธ์มีชื่อในสมัยนั้นผู้ ที่เขานับถือเป็นอาจารย์ในวิชาการประพันธ์ เขาจึงนำตัวอักษรตัวแรกของชื่อและนาม สกุลของท่านผู้นี้ คือ ตัว "ส" กับตัว "ท" มาใช้เพื่อเป็นมงคลนาม เขาเห็นว่าคำ "สันต์" ซึ่งแปลว่า "สงบ" นั้น เหมาะกับอุปนิสัยของเขา ส่วนนามสกุล "เทวรักษ์" ซึ่งแปลว่า "เทวการรักษา" ก็มีความหมายดีเป็นมงคลนาม เขาจึงได้เลือกนามนี้ซึ่งมีรูปลักษณะของ คำเป็นได้ทั้งชื่อและนามสกุล จนกระทั่งมีผู้เข้าใจผิดว่าเป็นชื่อและนามสกุลจริงก็มี¹²

คณะละครเดินทาง ไปแสดงที่จังหวัดนครราชสีมาเป็นแห่งแรก งานส่วนใหญ่ที่เขา ทำให้คณะละครคือ จำบัตรผ่านประตูให้แก่กองชาย, คิดเงินเมื่อละครเลิก, และช่วยผู้ อื่นเขียนป้ายเพื่อความสนุกเฟลิกเฟลินเท่านั้น วันหนึ่งหม่อมพรอมซึ่งเขาเรียกท่านว่า

- 12 สันต์ เทวรักษ์, "ความหลังในโลกหนังสือพิมพ์" เคลิเมล์รายเดือน,

"หม่อมมา" เกิดความคิดที่จะประกวดนักเขียนบทชั้นในคณะละครของท่าน จึงจัดแบ่งกันเขียนคนละฉากแต่ให้มีเนื้อเรื่องติดต่อกัน ปรากฏว่าเขาจับสลากได้หมายเลข 1 ซึ่งแสดงว่าต้องเขียนฉากแรก เขาก็ลงมือเขียนทันทีและทำได้แล้วเสร็จในวันเดียว และส่งบทที่ 2 ให้คนต่อไป การเขียนบทละครในครั้งนั้นปรากฏว่าทั้ง 4 ฉากประสานกันได้อย่างสนิทแนบเนียน ซึ่งทำให้ผู้เขียนทุกคนพอใจมาก ตอนที่ สันต์ ท. โกมลบุตร เป็นผู้เขียนนั้น หม่อมพร้อมเป็นผู้บรรจุกำหนดเพลงให้

ในเรื่องที่เกี่ยวกับการเขียนบทละครนี้ เขาเคยเขียนบทให้คณะ "แม่ขุนนาง" ซึ่งเป็นคณะละครร้องที่มีชื่อในสมัยนั้นอยู่หนึ่งเรื่องแต่ไม่ได้นำออกแสดง เพราะเขียนไปโดยไม่ทราบหลักเกณฑ์การเขียนกลอนว่าจะต้องมีสัมผัสรับกันทุกท่ายคำจึงแต่จนจนจบไม่ว่าทำนองเพลงจะเปลี่ยนไปที่เพลงก็ตาม เมื่อได้รับต้นฉบับกลับคืนมาเขาก็ไม่ได้เขียนอีกเลย จนกระทั่งถึงเวลาที่เขียนบทละครดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนี้

เมื่องานช่วยเขียนบทละครเรื่องแรกผ่านไปแล้ว หม่อมพร้อมก็คงจะเห็นแว่วว่า จะเป็นผู้ช่วยงานละครของท่านได้ จึงตั้งใจให้เป็นผู้ช่วยผู้กำกับการแสดง ซึ่งเขาเห็นว่า เป็นประโยชน์ต่อตัวเองมาก เพราะทำให้ได้มีโอกาสรู้จักทำนองเพลงมากขึ้น ซึ่งส่วนมากเป็นเพลงสองชั้นที่จำได้ง่าย และยังได้รับประโยชน์มากขึ้นอีกเมื่อได้เป็นผู้กำกับการแสดงเรื่อง "สาวเครือฟ้า" เพราะหม่อมพร้อมท่านต้องออกแสดงเองตลอดคืน จึงมีสามารถเป็นผู้กำกับการแสดงเองได้

เรื่อง "สาวเครือฟ้า" นั้น เรียกได้ว่าเป็นละครประจำคณะบันเทิงนฤมิตรที่เดียว มีผู้นิยมกันมากเพราะเป็นที่ทราบกันอยู่ทั่วไปว่าหม่อมพร้อมผู้ได้รับสมญาว่า "สาวเครือฟ้าตัวจริง"¹³ เป็นทั้งผู้กำกับการแสดงและผู้แสดงเอง ดังนั้นเมื่อคณะละครไปเปิดการแสดงขึ้นที่จังหวัดใดก็ต้องแสดงเรื่อง "สาวเครือฟ้า" ด้วยเรื่องหนึ่งเสมอ ดังนั้น สันต์

¹³ เรื่องเดียวกัน, 46.

สันต์ ท. โกลมบุตร จึงยังมีโอกาสเพิ่มความแม่นยำในการกำกับการแสดงและรู้จักทำนองเพลงที่ใช้ร้องมากขึ้นตามลำดับ บทละครแบบของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ซึ่งขณะนั้นเทิ่งนฤมิตรใช้แสดงอยู่นั้นเป็นแบบที่มีแต่เพลงเกือบล้วน ๆ มีบทเจรจาอย่างย่อที่สุดไว้ท้ายบทเพลงเท่านั้น ผู้กำกับการแสดงต้องมีปฏิภาณศิลป์ให้แตกและคิดบทเจรจาเอง และท่อง "บอกบท" ให้อยู่ภายในขอบเขต คือไม่ให้ก้าวกายเข้าไปในเนื้อเพลงของบทที่ผู้แสดงจะต้องร้องในเพลงต่อไป ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการเป็นผู้กำกับละครนี้ทำให้เขาได้ใช้ความสามารถในการประพันธ์อยู่ตลอดเวลา ด้วยการแต่งบทปากเปล่าไม่ใช่ด้วยการเขียนลงในคัมภีร์ และต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2489 เขาได้รับเชิญให้มากำกับการแสดงละครเรื่อง "กามนิท" ของสมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนเพาะช่าง ในการเปิดแสดงครั้งที่ 2 เขาจึงได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความสะดวกสบายใจ เพราะคุ้นเคยกับงานชนิดนี้มาก่อนแล้วนั่นเอง เขาได้เล่าถึงเรื่องนี้ไว้ในหนังสือที่ระลึกถึง "เหม เวชกร" ว่า

...ในการเข้ากำกับการแสดงละครเรื่อง กามนิท บทประพันธ์ของ นายตำรา ณ เมืองไต ซึ่งศิษย์เก่าโรงเรียนเพาะช่าง เป็นผู้จัดขึ้นเป็นครั้งที่ 2 ที่วิกเฉลิมนคร...ที่เหมแสดงเป็นตัววารชสพเป็นประจำ...ในรอบพิเศษใคร่ดูรายการพวกเราโคตูลงเวทีแสดงกันเองที่เดียว ผมเองโคตูลงเวทีรับบทพราหมณ์เจ้าพิธี เมื่อวาสิฏฐีจะลงเคาะกลี...มีบทน้อยกว่าคนอื่น ๆ เพราะจะต้องรีบเขาไปอ่านวาทกรรมการแสดงต่อไป¹⁴

สรุมนาสาสาวพัชร

สันต์ ท. โกลมบุตร ระยะเวลาที่อาศัยจากนครราชสีมา ทยอยไปยัง สุรินทร์ ชุรินทร์ หรือที่ในปัจจุบันมีชื่อว่า ศรีสะเกษ และไปจนถึงอุบล และ ขอนแก่น รวมไปถึงคณะละคร

¹⁴สันต์ ท. โกลมบุตร, "บทบันทึก ที่เหมกับผม" แด่เหม เวชกร (พระนคร: อาจินต์ ปัญจพรรค์, 2512), หน้า 63 - 64.

เป็นเวลา รวม 4 เดือน เมื่อไปถึงอุบลเขาก็ได้รับจดหมายจากมารดาให้กลับมาบวช เพราะในขณะนั้นเขามีอายุเกินบวชไปได้ 1 ปีแล้ว ในเวลานั้นเขามีอายุได้ 21 ปี

เขามีความรู้สึกว่าเป็นหน้าที่โดยตรงที่จะต้องปฏิบัติตามความต้องการของมารดา เนื่องจากเขาเป็นบุตรชายคนโตของตระกูล และมีความเชื่อมั่นว่าการบวชเรียนให้ท่าน ได้เห็นชายผ้าเหลืองนั้น เป็นโอกาสที่จะได้ทดแทนพระคุณส่วนหนึ่งของท่าน เขาจึงได้ไป อุปสมบทที่วัดแจ้ อําเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นตำบลที่ท่านมารดาพักอยู่ใน เวลานั้น

เขาเลื่อมใสศรัทธาในการบวชเรียนในพระบวรพุทธศาสนาเป็นอย่างนัก ดังที่เขา กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

... อันการอุปสมบทนี้ ถ้าเรามีโอกาสว่างและใจว่างพอ ไม่มีข้อผูกพันจากโลกภายนอกเข้ามาเป็นสนิมอยู่ในใจแล้ว ข้าพเจ้าใคร่รู้สึกวยุติความบริสุทธิ์ใจว่า พวกเราผู้ชาย ทุกคนควรจะได้อุปสมบทกันสักพรรษาหนึ่ง เป็นอย่างน้อย เพราะภายใต้กรรมวัชสีเหลืองแห่งพระบวรพุทธศาสนานั้น เป็นความมรมเย็นผาสุกอันแท้จริง¹⁵

นอกจากนี้เขายังมีความเห็นว่า การบวชชั่วระยะ 3 เดือน หรือ 1 พรรษานี้ จะ ทำให้ผู้บวชได้มีโอกาสเข้าศึกษาพุทธปรัชญา และพระธรรมวินัย อันเป็นการศึกษาในมหา วิทยาลัยที่สูงที่สุด ไม่มีมหาวิทยาลัยแห่งใดในโลกเทียบได้เท่า เพียงแต่ผู้บวชเรียนจะจงจํา และหมั่นประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนในพระธรรมวินัย เมื่อพ้นจากเพศบรรพชิตมาสู่การ เป็นผู้ครองเรือนสามัญแล้วก็จะได้ชื่อว่าเป็น "คน" อันสมบูรณ์

¹⁵ สันต์ เทวรักษ์, "ความหลังในโลกหนังสือพิมพ์" เคลิเม็ลรายเดือน, 3 (กรกฎาคม, 2495), 46.

สำหรับตัวเขาเองนั้นได้ "บวชเพณินจนเลยพรรษาไป แม้เมื่อสอบนักธรรมตรี
ในสนามหลวงและรับกฐินแล้ว ก็ยังมีไคลลาสิกขาจนกระทั่งเกือบจะเข้าพรรษาใหม่ คือจนถึง
เดือน 5 ปี พ.ศ. 2473 จึงไคลลาสิกขา¹⁶

รับราชการเป็น "นายภาษา"

เมื่อลาออกจากเพศบรรพชิตแล้ว สันต์ ท.โกมลบุตร ได้เริ่มงานเขียนในหนังสือ
พิมพ์รายวัน และเข้าร่วมทำงานในสำนักงานหนังสือพิมพ์หลายแห่ง คงจะได้กล่าวถึงอย่าง
ละเอียดในตอนต่อไป จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2474 ซึ่งขณะนั้นเขามีอายุได้ 23 - 24
ปีแล้ว มารดาของเขาเห็นว่าเขายังไม่ได้ทำงานอะไรให้เป็นหลักฐาน วันหนึ่งท่านจึงนำ
เขาไปพบกับ พระยาจาแสนยศ อธิบดีกรมพลศึกษา แห่งกระทรวงมหาดไทย ด้วยความหวัง
ว่าเขาจะได้เข้ารับราชการเจริญรอยตามท่านบิดา เนื่องจากมีความรู้ทางภาษาฝรั่งเศส
เช่นเดียวกัน เขาได้รับบรรจุเข้าเป็นเสมียนฝึกหัดประจำกรมการเมือง ซึ่งต่อมาเปลี่ยน
เป็นกองการต่างประเทศ ขณะที่ไปเป็นเสมียนฝึกหัดอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2474 - 2475 นั้น
ไม่ได้รับพระราชทานเงินเดือน และงานก็มีไม่มากนัก ทำให้มีเวลาได้เขียนหนังสือและรวม
ทำงานในสำนักงานหนังสือพิมพ์หลังจากเลิกเวลาทำงานแล้วด้วย

ปี พ.ศ. 2476 เขาได้รับบรรจุเป็นข้าราชการวิสามัญ ตำแหน่งล่ามภาษาฝรั่งเศส
ประจำจังหวัดอุบลราชธานี สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย ได้รับพระราชทาน-
เงินเดือน 100 บาท ซึ่งสูงกว่าตำแหน่งนายเวรเสียอีก ทั้งยังไม่ต้องสอบแข่งขันกับผู้อื่น
อีกด้วย เพราะถือว่าเป็นตำแหน่งของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะวิชา เทียบเท่าชั้นสัญญาบัตร กับทั้ง
ยังมีโอกาสที่จะโอนเป็นข้าราชการประจำได้อีกด้วย ดังที่ผู้เป็นล่ามคนเดิมที่เขาไปรับหน้าที่
แทนในครั้งนั้นได้เลื่อนขึ้นไปเป็นนายอำเภอแล้ว

¹⁶สัมภาษณ์ สันต์ ท.โกมลบุตร วันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2518.

มารดาของเขาอยากตั้งใจว่าผู้อื่นใดในการที่เขาเข้ารับราชการครั้งนี้ ท่านรีบเดินทางล่วงหน้าไปจังหวัดอุบลก่อน เพื่อจัดคแลที่พักให้ และที่ท่านตั้งใจยิ่งกว่านั้นก็เพื่อฝากฝังบุตรชายแก่ข้าราชการรุ่นเก่า ๆ ที่ท่านเคยรู้จักในสมัยที่ติดตามเจ้าคุณมิดาซึ่งเคยรับราชการอยู่แถบจังหวัดชายแดนภาคอีสาน ที่อุบลราชธานี เขาได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี เพราะนอกจากมารดาจะได้เป็นผู้แฉ้วางทางไว้ให้แล้ว ก็ยังมีข่าวแพร่ไปล่วงหน้าก่อนแล้วว่า "สันต์ เทวรักษ์" จะจากกรุงเทพฯ ไปประจำอยู่ที่นั่น เนื่องจากในช่วงระยะที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้ เขามีงานเขียนออกมาให้ประชาชนคนอ่านได้รู้จักบ้างแล้ว จึงยอมมีผู้สนใจอยู่บ้าง อีกทั้งตำแหน่งที่ไปประจำอยู่นั้นแม้จะไม่สำคัญมากนักแต่ก็มีโชตำแหน่งเล็กน้อยจนเกินไป เพราะว่าตำแหน่งนายอำเภอในขณะนั้นได้รับพระราชทานเงินเดือนขั้นต้นเพียง 80 บาทเท่านั้น

งานในหน้าที่เวลานั้นก็มีไม่มากนัก เพราะจังหวัดปากเซที่ฝั่งลาวกินแดนในอินโดจีนของฝรั่งเศส ซึ่งเขามีหน้าที่เป็นผู้ติดต่อด้วยนั้นอยู่ทางจังหวัดอุบลมาก เขาเคยเดินทางไปยังจังหวัดปากเซ 2 - 3 ครั้ง และเคยเลยไปเที่ยวบนที่ราบสูง Boeven ยังจำได้ว่าเป็นดินแดนที่มีทิวทัศน์งดงามแปลกตา เวลาสามโมงเช้าแล้วยังมีหมอกปกคลุมอยู่ทั่วไป

กลางปี พ.ศ. 2478 เขาได้รับคำสั่งให้ย้ายไปเป็นلامประจำจังหวัดปราจีนบุรี แต่ต้องประจำทำงานอยู่ที่อรัญประเทศ ซึ่งห่างจากเส้นชายแดนติดต่อกับเมือง เขมรเพียง 6 กิโลเมตร ระหว่างอยู่ที่นั่นเขามีโอกาสท่องเที่ยวไปในอินโดจีนบ่อยครั้ง ที่เมืองไซงอนนั้นได้ไปถึง 3 ครั้ง ส่วนนครวัดนั้นได้เข้าไปหลายครั้งจนไม่สามารถจำได้ว่าเคยไปมากี่ครั้ง เพราะว่าตามข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จากกรุงเทพฯ ไปถึงอรัญประเทศเมื่อใดเขาก็ต้องรับหน้าที่เป็นผู้นำไปชมนครวัดทุกครั้ง

ปี พ.ศ. 2481 เขากลับไปประจำที่จังหวัดหนองคาย ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ได้มีโอกาสได้ท่องเที่ยวไปในจังหวัดต่าง ๆ ตลอดเกือบทั่วแคว้นลาวค่านที่ติดต่อกับลำน้ำโขง เขารู้สึกประทับใจในอัธยาศัยไมตรีและความเอื้อเฟื้อของชาวพื้นเมืองแถบนั้น ผู้ซึ่งส่วนใหญ่แล้วรักความเป็นกันเองกับคนทั่วไป ตำแหน่ง "ลาม" ของเขานั้นเรียกตามภาษา

พื้นเมืองว่า "นายภาษา" ซึ่งเขาได้ใช้ชื่อนี้เป็นนามแฝงในการเขียนสารคดีชุด มรรยาท และการสมาคม¹⁷

จากชีวิตการเป็นล่านี่เอง เขาได้พบบุคคลที่น่าสนใจหลายท่านซึ่งล้วนแต่ทำให้ได้รับประโยชน์เป็นกำไรแก่ชีวิตของเขามาก โดยเฉพาะต่อการแต่งหนังสือของเขา เช่น เจ้าเพชรราชรัตนวงศา แห่งนครเวียงจันทน์ ผู้ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงตรวจการอินโดจีนประจำแคว้นลาว ท่านผู้นี้เป็นผู้ประทานคำรับการปรุงเหล้าสายรุ้งให้เขา ซึ่งเขานำไปเขียนไว้ในนวนิยายเรื่อง "มิตรในเรือน"¹⁸ เมื่อปี พ.ศ. 2482 ทำให้มีผู้สงสัยกันมากกว่าเขาไปสรรหาคำราชาศัพท์ลาวมาจากไหน

นอกจากนี้เขายังกล่าวถึงการไปเฝ้าเพื่อเยี่ยมคำนับท่านเจ้าองค์ ณ วังที่ประทับที่นครเวียงจันทน์ เขาเห็นว่าเจ้าเพชรราช ทรงเป็นจ้าวนายแห่งพระราชวงศ์ลาวผู้ทรงมีน้ำพระทัยโอบอ้อมอารี คนพื้นเมืองเรียกพระองค์ว่า "เจ้าย่ากระหม่อม" พระชายาทรงพระนามว่า "คำแวน" ซึ่งคนทั้งหลายเรียกกันว่า "สาธุคำแวน" เป็นเจ้านายที่มีน้ำพระทัยดีมาก และทรงโปรดการเล่นไพ่ของของไทย ตัวเขาและ นาย พรหม สุทรสุคนธ์ นายอำเภอหนองคายในขณะนั้นมักจะไปเป็นขาประจำที่วังนครเวียงจันทน์อยู่เสมอ การเล่นไพรร่วมกับ สาธุคำแวน นั้นเป็นการเล่นเพื่อความสนุกเพลิดเพลินอย่างเดียวเท่านั้น เพราะไม่ได้เล่นพนันเป็นเงินทองกันมากมายอะไร ส่วนองค์เจ้าเพชรราชนั้นท่านมิได้ประทับรวมวงด้วย เพราะทรงโปรดการลาสัตว์มากกว่าและท่านมักเสด็จออกลาสัตว์เสมอ

ประโยชน์ที่ได้รับอย่างหนึ่งจากการเป็นล่านี่คือ ได้เรียนรู้แบบแผนของการเข้าสมาคมซึ่ง เป็นกำไรต่อการแต่งหนังสือของเขายิ่งนัก เนื่องจากหนองคายเป็นจังหวัด-

¹⁷สัมภาษณ์ สันต์ ท. โกมลบุตร วันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2518.

¹⁸สันต์ เทวรักษ์, มิตรในเรือน (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร: มงคลศึกษา, 2496), หน้า 76 - 79.

ชายแดนที่มีการติดต่อกับชาวต่างประเทศมาก มาตรฐานในการเข้าสมาคมของข้าราชการ โดยเฉพาะการสมาคมกับชาวต่างประเทศที่มาติดต่อกับทางราชการ เป็นสิ่งที่จำเป็น ก้องศึกษาให้รู้แจ้งตามแบบแผนสากล โดยเฉพาะผู้ทำหน้าที่เป็นล่ามซึ่งเป็นเสมือนเลขานุการ ฝ่ายต่างประเทศของข้าราชการจังหวัด จะต้องเป็นผู้รู้แบบแผนการเข้าสังคม การจัดงานเลี้ยง การจัดงานสโมสรสันนิบาต และการแต่งกายให้ถูกต้องตามกาลเทศะ ต้องรู้จัก การลีลาศ ต้องรู้จักสุรารสนิคและประเภทต่าง ๆ ทุกชนิด ข้อสำคัญที่สุดนั้นคือลามาจะต้องคิม ได้มาก ๆ เทากับคนอื่น แต่ไม่มีสิทธิจะเมาได้ ในสมัยดังกล่าว เขาจึงกลายเป็นนักคิมที่ คอแข็งพอใช้ช่วยความจำเป็นในหน้าที่บังคับ¹⁹

พ.ศ. 2483 เกิดกรณีพิพาทกับอินโดจีน เมื่อสิ้นสุดลงด้วยการไกลเกลี่ยของ มหามิตร คือญี่ปุ่นในยุคนั้นแล้ว ไทยได้รับมอบดินแดนคืนจากฝรั่งเศส การรับมอบดินแดนมี วิธีการที่จะต้องจัดเตรียมไมน้อย มีเกาะเป็นจำนวนมากอยู่ในลำน้ำโขงที่โคโชนให้มาอยู่ ใต้อธิปไตยของไทย แต่ขณะนั้นเป็นฤดูน้ำเหนือหลากเกาะส่วนใหญ่จมอยู่ในน้ำ จนไม่ทราบ วาจะหาที่ทำพิธีชักธงฝรั่งเศสลงแล้วชักธงไทยขึ้นโคที่โค

นอกจากนี้เขายังได้รับคำสั่งให้คุมเรือยนต์จากหนองคาย ทวนน้ำขึ้นไปถึงอำเภอ เชียงคานในจังหวัดเลย เพื่อรับคณะกรรมการรับมอบดินแดนจังหวัดลานซาง ซึ่งต้องใช้ เวลาเดินทางถึง 5 วัน ต่อมากระทรวงมหาดไทยได้มีคำสั่งให้เขาย้ายจากหนองคายไป ช่วยราชการที่จังหวัดพระตะบอง ซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกลจากหนองคายมาก

ที่พระตะบอง เขาได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่เกี่ยวกับการแปลเอกสารส่งมอบ อาคารสถานที่ราชการ ซึ่งเขาก็ได้จัดการทำจนสำเร็จลุล่วงไป ต่อจากนั้นก็ได้รับโทรเลข จากกระทรวงมหาดไทย ให้ไปทำหน้าที่ล่ามให้กับกองปักปันเขตแดนคานพระตะบองและ โพรสิศร์ เมื่องานเสร็จแล้วแมกกองปักปันเขตแดนคือ พ.ท. ชุนโปรงปรีชาภูมิ ได้ทำหนังสือ

¹⁹สัมภาษณ์ สันต์ ท. โกมลบุตร วันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2513.

ขอตัวไว้ประจำเพราะท่านต้องการให้อยู่ช่วยในการพบกับเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศส เพื่อออก
 ตระเวนทำการวางวัดที่ดินในการปักปันเขต เขาจึงต้องเร่รอนตระเวนอยู่ในป่าอีก 2 เดือน

การทำงานครั้งหลังสุดนี้ยากลำบาก เพราะการเดินทางทุรกันดารมาก ต้องขึ้น
 เขาลงห้วยตากฝนและลุยน้ำขึ้นมาสูงถึงหน้าอก นอกจากนี้ในการทำงานเกี่ยวกับพื้นที่นั้น
 ฝรั่งเศสต่าง ๆ ก็ยึดมาตราฐานการวัดพื้นที่ต่าง ๆ กันออกไป เช่น พวกฝรั่งเศสใช้มาตรา
 เมตริก ส่วนพวกอังกฤษก็ใช้มาตราอังกฤษ แม้แต่เส้นศูนย์สูตรก็ถือกันคนละอย่าง การ
 แบ่งเส้นองศา แบ่งโหนดของฝรั่งในสมัยนั้นจึงต่างกันเป็นประเทศ ๆ ไป ไม่เหมือนสมัย
 ปัจจุบันซึ่งใช้มาตราฐานสากลเหมือนกันหมดทั่วโลก

ในปี พ.ศ. 2434 เกิดสงครามเอเซียบูรพา ญี่ปุ่นมหาสมุทรของไทยบุกเข้ามา
 ทางสวายคอนแก้ว ซึ่งเป็นชายแดนเมืองพระตะบอง เป็นเวลาที่เกิดเหตุการณ์คับขันที่สุดใน
 ชีวิตของเขา เมื่อเขาถูกส่งออกไปเจรจากับทหารญี่ปุ่นที่ไทรดเกาะบุกเครื่องกีดขวาง
 จะเข้ามาในเมือง เขาพยายามใช้ทั้งภาษาฝรั่งเศส อังกฤษ จีน เขมร เทาที่รู้พูดถาม
 ไปในทำนองที่ว่า มาทำอะไรอะไร แต่ปรากฏว่าทุกคนไม่รู้เรื่อง ทหารญี่ปุ่นสงสัยว่า
 "ซิโซพน" ซึ่งหมายถึง ศรีโสภณ ที่เป็นจุดรวมของพวกเขา สันต์ ท. โกมลบุตร เกือบ
 ถูกทหารญี่ปุ่นคนหนึ่งเอาดาบปลายปืนแทงท้องแต่เคราะห์ดีนายร้อยโทญี่ปุ่นที่มาช่วยห้ามไว้
 ก่อน เขาจึงทำทำให้รู้ว่าถ้าต้องการแล่นรถต่อไปก็ให้เรือเครื่องกีดขวางเอาเอง ทหาร
 ญี่ปุ่นก็ทำตามโดยทำลายเครื่องกีดขวางหมดภายในเวลาไม่ถึง 2 นาที

มารดาของเขาได้ถึงแก่กรรมที่จังหวัดพระตะบองนี้เอง เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน
 พ.ศ. 2437 เขาเริ่มนึกถึงการลาออกจากราชการเมื่อสิ้นบุคคลที่หวังไว้ให้เขา
 รับราชการแล้ว และเมื่อคำนึงถึงรายได้ซึ่งมีอยู่ทางเดียว ทำให้ไม่สามารถจะรักษา
 สถานะให้เหมาะสมกับตำแหน่งได้ แม้ว่าในขณะนั้นจะได้รับเงินเดือนหมายเลข 1 ของ
 ข้าราชการวิสามัญ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทยเทียบเท่าชั้นโทเต็มขั้นแล้วก็ตามแต่
 ก็หมกมุ่นทางที่จะเข้าไปเป็นข้าราชการประจำอย่างที่เคยตั้งใจไว้แต่แรก เพราะกระทรวง
 ใดเปลี่ยนระเบียบใหม่เสียแล้ว ครอบครัวของเขาก็ขยายออกไปทุกที บุตรธิดาต้องย้าย
 สถานศึกษาใหม่ทุกครั้งที่มีการโยกย้าย ทำให้การเรียนล่าช้า สาเหตุเหล่านี้ล้วนเป็นเรื่อง

ไม่สะดวก จึงทำให้เขาคัดสินใจลาออกจากราชการ เมื่อวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2489 มีอายุราชการได้ 12 ปี 9 เดือน กับ 11 วัน หลังจากนั้นก็ออกมาประกอบอาชีพเป็นนักเขียนอิสระด้วยการเข้าทำงานประจำที่สำนักพิมพ์อุดม เป็นแห่งแรก

เป็นนักประพันธ์และนักหนังสือพิมพ์

สันต์ ท.โกมลบุตร ได้กล่าวถึงการเริ่มต้นเป็นนักเขียนของเขาว่า สิ่งบันดาลใจให้เขานักเขียนเริ่มขึ้นเมื่อได้อ่านเรื่องสั้นชื่อ "น้ำใจของนรา" ซึ่ง "สง เทพาสติ" นักประพันธ์มีชื่อของสมัยนั้นเป็นผู้แต่ง เป็นเรื่องสั้นที่ลงพิมพ์ในนิตยสารรายปักษ์ "เรingers" เมื่อ พ.ศ. 2469 กับชอบเนื้อเรื่องและสำนวนแปลของท่านผู้นั้นในเรื่องแปลที่ให้ชื่อว่า "อวสานของมินโต"²⁰

สำหรับเรื่อง น้ำใจของนรา นั้นมีเนื้อเรื่องโดยย่อว่า

...นรา เป็นหญิงสาวที่ครองตัวมาจนเป็นสาวใหญ่ ถูกคุณลุง
รุมเราให้แต่งงานมีเมีย เรือนเสียที ซึ่งเธอก็ปลงใจแถมมี
เงินไขว่ จะขอตามใจตนเองสักครั้งหนึ่งก่อน ในที่สุดเธอ
ก็ได้รับอนุญาตให้ไปเที่ยวหัวหินตามลำพัง ใคไปพบหนุ่มนักเรียน
นอกคนหนึ่งตองอชยุวศัยกันเป็นอันดี และเมื่อใด "ตามใจ"
ตนเองสมประสงค์แล้วก็กลับมากรุงเทพฯ เพื่อแต่งงาน²¹

เขาคิดใจทั้งเนื้อเรื่องและสำนวนโวหารของ สง เทพาสติ ซึ่งมีทั้งความแปลก
และเด่นเหนือนักเขียนเรื่องสั้นในสมัยเดียวกัน ดังที่เขากล่าวไว้ว่า "สำนวนที่ สง เทพาสติ

²⁰สัมภาษณ์ สันต์ ท.โกมลบุตร วันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2518.

²¹สันต์ เทวรักษ์, "ภาษานักประพันธ์" แฉนพิมพ์คำบรรยายในรายการ
"ตลาดภาษา" โดย เจื้อ สตะเวหิน, ออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียง ท.ท.ท. วันที่
6 พฤศจิกายน พ.ศ. 2517.

ใช้บรรยายนั้นเด็ดขาดเหลือกำลัง เป็นกันเภาให้นักประพันธ์หัดใหม่หลายคน²² สันต์ ท. โกมลบุตรเอง มีความชื่นชมส่วนงานการเขียนของนักประพันธ์ท่านนี้มาก และเกิดความปรารถนาที่จะเขียนหนังสือให้ได้อย่าง สง เทพาสิต บ้าง ดังที่เขาได้ศึกษานวนมาใช้ในการเขียนเรื่อง "กาหลงวัง" ซึ่งเป็นเรื่องยาวเรื่องแรกของเขา และต่อด้วยภาคสมบูรณ์ที่ให้ชื่อว่า "มานมังกตา"

ในราวปี พ.ศ. 2468 กลุ่มนักประพันธ์หนุ่มที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในสมัยนั้น ได้แก่ ศรีวิศรา ศรีเงินยวง และศรีบุรพา ได้มีผลงานค่านวนิยายเรื่องยาวลงพิมพ์ใน นิตยสารรายปักษ์ ซึ่งเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางในหมู่นักอ่านแล้ว นิตยสารที่มีชื่อในเวลานั้นได้แก่ "สมานมิตรบรรเทิง" ซึ่งมี นาย เฉลิม วุฒิโอสิต เป็นบรรณาธิการ "เริงรมย์" มี นาย ทัย เรืองศิลป์ เป็นบรรณาธิการ "สารานุกูล" มี หลวงสารานุกรมประพันธ์ เป็นบรรณาธิการ "รัตนโกสินทร์" มี นาย ทองแดง คัดตเสน เป็นบรรณาธิการ และ "สุภาพบุรุษ" ซึ่งมี นาย กุหลาบ สายประดิษฐ์ หรือ ศรีบุรพา เป็นบรรณาธิการ²³

สันต์ ท. โกมลบุตร ได้ส่งต้นฉบับทั้งเรื่องแปลและเรื่องที่แต่งขึ้นเองไปยังสำนักพิมพ์ "สมานมิตรบรรเทิง" โดยทางไปรษณีย์ พร้อมกับส่งไปที่สำนักพิมพ์ "เริงรมย์" และ "รัตนโกสินทร์" ด้วยสามแห่งพร้อมกัน สิ่งที่เขาได้รับตอบแทนคือ บรรณาธิการของนิตยสารทั้งสามฉบับได้ส่งนิตยสารซึ่งไม่มี เรื่องของเขาลงพิมพ์สักฉบับเดียวมาให้พร้อม ๆ กันอย่างละ 1 เล่ม แต่เขาถือว่าเป็นมิตรหมายอันดีที่โลกแห่งการประพันธ์ได้เปิดประตูออกต้อนรับเขาแล้ว²⁴

²² เรื่องเดียวกัน

²³ สันต์ เทวรักษ์, "ความหลังในโลกหนังสือพิมพ์" เคลิเมล์รายเดือน, 3 (กรกฎาคม, 2495), 62 - 63.

²⁴ เรื่องเดียวกัน 63.

ต่อมาเขาเขียนกลอนเพลงยาวเป็นกลอนแปด ใช้นามปากกาว่า "หนุ่มสงวนศักดิ์" ซึ่งถือว่าเป็นนามปากกาแรกที่ใช่ และได้ใช้เพียงครั้งเดียวเท่านั้น บทกลอนเพลงยาวดังกล่าวส่งไปลงพิมพ์ที่นิตยสาร "สมานมิตรบรรเทิง" เพื่อตอบโต้กับเพลงยาวของผู้ใช้นามปากกาว่า "สาวสงวนศักดิ์" กลอนบทนั้นเขาจำไม่ได้เสียแล้ว จำได้แต่ความใจความเกี่ยวกับความรักของชายหนุ่มที่เพียงแต่ได้ยืมชื่อของหญิงสาวก็หลงรัก เธอจนเกิดความทุกข์ทรมานใจ และคงจะลงท้ายด้วยการเชิญชวนเธอให้มาร่วมความรักกัน เป็นเนื้อความในบทกลอนที่มีทำนองคล้าย ๆ กับที่กล่าวมานี้ ตอนที่เขียนกลอนบทนี้เขามีอายุได้ราว 19 ปี

ในระยะเดียวกันนี้นิตยสาร เริงรมย์ได้นำเรื่องสั้นของ บ. โกมลบุตร ลงเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องสั้นที่แปลจากภาษาฝรั่งเศสชื่อเรื่อง "บุรุษโต" เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับนักดาบซึ่งกำลังเป็นที่นิยมกันในหมู่นักอ่าน และเรื่องนี้อีก 2 เรื่องชื่อ "นครสวรรค์" และ "สิ่งที่หญิงยังเขลา" ในนามปากกาเดียวกันก็ได้ลงพิมพ์ในนิตยสารฉบับนี้ด้วย²⁵

ในเวลาใกล้เคียงกัน บรรณาธิการ "รัตนโกสินทร์" ได้มีจดหมายให้ "แม่เรณู" ไปแสดงตัวเพื่อรับรางวัลที่ตอบปัญหาด้วยสำนวนโคลงสองโคลงคือ "แม่เรณู" เป็นนามปากกาที่ใช่เขียนโคลงตอบปัญหาในครั้งนั้น เหตุที่ใช้นามนี้เนื่องมาจากในระยะนั้นที่โรงเรียนสายปัญญามีนักเรียนหญิงคนหนึ่งเป็นคารามชื่อเสียงอยู่ เขารู้สึกชอบชื่อนี้เลยนำมาใช้เป็นชื่อในการเขียนโคลงตอบปัญหาคงกล่าว ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยรู้จักหรือพบเห็นหน้าตาของเธอผู้นั้นเลย

บทประพันธ์เรื่องอื่น ๆ ของเขายังไม่ทันได้ลงพิมพ์ในนิตยสาร รัตนโกสินทร์ หนังสือฉบับนั้นก็ล้มเลิกกิจการไปเสียก่อน แต่ยังคงทำงานพิมพ์หนังสือเล่มอยู่อีกต่อไป และยังสามารถเลือกพิมพ์เรื่อง "เด้าแห่งความรัก" (ไม่ใช่เรื่องในชุด แหวนประดับก้อย) ของสันต์ เทวรักษ์ เป็นเรื่องแรก นับว่าเป็นงานเขียนเรื่องแรกของเขาที่ได้รับการพิมพ์เป็นเล่ม เมื่อ ปี พ.ศ. 2463 ในนามปากกาของ บ. โกมลบุตร

²⁵สัมภาษณ์ สันต์ ท. โกมลบุตร วันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2518.

ปี พ.ศ. 2470 เขาได้ร่วมทำงานกับ ชวลิต ปรียานนท์ ผู้เคยเป็นเพื่อนนักเรียน อัสสัมชัญด้วยกันที่สำนักงานหนังสือพิมพ์รายเดือนชื่อ "เจลิเมเชาวน์" ที่สำนักพิมพ์แห่งนี้เขา ได้มีโอกาสพบกับ ประพัฒน์ (เจิ้งฮ้อ) วรรณะสาร ผู้กำลังแปลเรื่อง "สาวสองพันปี ภาคสวรรค์" ได้รู้จักกับ อ.ร.ค. หรือ เอ็ม รุจิธิษ ผู้เป็นนักเขียนหัตถนิยายมีชื่อ และ สันต์ศิริ หรือ ครูสงบ สวนศิริ ซึ่งผู้อ่านมักเข้าใจผิดว่าเป็นคนเดียวกับ สันต์ เทวรักษ์ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่านิยายสาร เจลิเมเชาวน์ ออกจำหน่ายได้เพียง 4 เล่ม ก็ล้มเลิกกิจการ

สันต์ ท. โกมลบุตร เริ่มเป็นนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์เต็มตัว เมื่อปี พ.ศ. 2473 เริ่มด้วยการเขียนเรื่องสั้น 2 เรื่อง ชื่อ "เคี้ยวนกขมิ้น" และ "ถ้าหากว่า..." ส่งไปลงในหนังสือพิมพ์ "ไทยใหม่วันอาทิตย์" ซึ่งมี กุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นบรรณาธิการ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เป็นผู้ตรวจเรื่อง "เคี้ยวนกขมิ้น" และมีความพอใจในส่วนนวนเขียนของนักเขียนใหม่จึงตั้งให้นำลงพิมพ์ทันที นับเป็นเรื่องแรกที่เขาใช้นามปากกาว่า "สันต์ เทวรักษ์" ในโลกของการประพันธ์ เมื่อทั้งสองเรื่องได้รับการต้อนรับอย่างดีจากผู้อ่าน เรื่องที่ 3 ชื่อ "กาเมเวรมณี" ก็ตามออกมา จากผลงานเขียนเรื่องสั้นทั้ง 3 เรื่องนี้ เขากล่าวไว้ว่าเป็นสาเหตุให้บังเกิด

...สิ่งหนึ่ง ซึ่งจะเรียกว่าพรหมลิขิต หรือ ชตาชีวิตก็ตามใจ โดยผู้รักนิโชาพเจากาวเขาสูโลกของหนังสือพิมพ์ อย่างที่มีไคคาคคอย...²⁶

นั่นคือการที่เขาได้รับจดหมายจาก ศรีบูรพา ผู้กำลังมีชื่อเสียงจากการเขียนนวนิยายเรื่อง "ปราบพยศ" และ "ลูกผู้ชาย" บอกให้เขากลับจากบางคล้า ฉะเชิงเทรา

²⁶ สันต์ เทวรักษ์, "ความหลังในโลกหนังสือพิมพ์" เกล็ดเมล์รายเดือน

มารวมทำงานหนังสือพิมพ์ด้วยกัน ทั้งนี้เนื่องจากศรีบูรพาได้ทราบจาก เฉวียง เศวตะทัต ผู้ขณะนั้นรวมทำงานอยู่ด้วยว่าเขาเคยเป็นนักเรียนรวมโรงเรียนเทพศิรินทร์ในครั้งยังเยาว์วัยด้วยกัน กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เขียนมาถึงเขาว่า

...ไปทำอะไรรอยที่บ้านนอกคอกนาอย่างนั้น ถ้าคุณไม่มีข้อผูกพัน
ทางนี้ไปทำหน้าที่พิมพ์กับผมเถอะ ผมรักฝีมือคุณ และพวกเราที่
นี้ทุกคนก็ยินดีต้อนรับ... 27.

เขาได้เขียนจดหมายตอบรับคำชวนและกำหนดวันที่จะเดินทาง เข้าพบบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ "ไทยใหม่" ที่กรุงเทพฯ วันที่ กุหลาบ สายประดิษฐ์ยินดีมากพร้อมทั้งให้การต้อนรับเป็นอย่างดี ที่สำนักงานหนังสือพิมพ์แห่งนี้เองที่เขาได้พบกับ ยาชอบ หรือ โชติ แพรพันธ์ และบรรณาธิการยังได้มอบหมายให้เขาทำงานเป็นผู้ช่วย ยาชอบ อีกด้วย

เมื่อแรกเข้าทำงานนั้น เขาประจำอยู่กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ "สุริยา" ซึ่งมี ยาชอบ หรือ โชติ แพรพันธ์ เป็นบรรณาธิการ เขาเริ่มค้นคว้าการเขียนบทนำประเภทธรรมะ เพราะเพิ่งจะอำลาจากสมณเพศมาใหม่ ๆ บทความที่เขียนลงในหน้ากลางได้หลายวันติดต่อกันนั้น คือ ความเรียงเรื่อง "มงคลสูตร 36 ประการ" นั้นเอง นอกจากนั้นยังเขียนคอลัมน์ "ท่านชายเชิงูทางนี้" ใช้นามปากกาว่า "นายคอกรัก" ซึ่งเป็นคอลัมน์ในหน้ากลางค่าน้ำ และคอลัมน์ "ท่านหญิงเชิงูทางนี้" ใช้นามปากกาว่า "พิภูลกรอง" ซึ่งอยู่ในหน้ากลางเช่นเดียวกัน แต่เป็นค่าน้ำมือ ส่วนการเขียนขานนั้นคัดลอกข่าวของ "ไทยใหม่" ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ในเครือเดียวกันด้วยการนำมาคัดแปลงสำนวนเสียบ้างหนังสือพิมพ์ "สุริยา" ในขณะนั้นมี 16 หน้า ราคา 3 สตางค์ หน้าแรกลงข่าวส่วนหน้า 2 จนถึงปกหลัง เป็นเรื่องอ่านเล่นทั้งดุ้น เวลานั้นเรื่องยาวประจำฉบับที่มีผู้อ่านติดตามอ่านกันเกือบทั้งกรุงเทพฯ คือเรื่อง "ยอดขุนพล" ของ "ยาชอบ"

ส่วนตัวของ สันต์ ท. โกมลบุตรนั้น เขาไม่นับตนเองว่าเป็นนักหนังสือพิมพ์ เพราะทำงานด้านบันเทิงคดีเป็นส่วนใหญ่²⁸ เรื่องยาวประจำฉบับเรื่องแรกใช้อักษรย่อตามจริงของผู้แต่งว่า บ. โกมลบุตร คือเรื่อง "ลูกรัก-ลูกชัง" ซึ่งเป็นเรื่องที่ใช้ชีวิตของชาวบ้านบางคล้า อันเป็นตำบลที่ท่านมารดาพักอยู่ในเวลานั้นเป็นฉากของท้องเรื่อง

สิ่งที่นำความยินดีอย่างสูงส่งมาให้เขาในระหว่างที่ทำงานอยู่กับสำนักงานหนังสือพิมพ์แห่งนั้นคือ การที่ได้มีโอกาสสมาคมกับนักประพันธ์ที่เขานิยมเลื่อมใสมาตั้งแต่ครั้งยังอยู่ในวัยรุ่น เพราะที่สำนักงานหนังสือพิมพ์ "ไทยใหม่" และ "สุริยา" ในสมัยนั้นเป็นที่ชุมนุมของนักประพันธ์เอกแห่งยุค เช่น เวทวงศ์, พ. เนตรรังษี, อ. ก. รุ่งแสง, มัชฌาพ, คุณ ประภาวิวัฒน์, ป. บูรณศิลป์, และ มนต์ จรรงค์ นอกเหนือไปจากตัวบรรณาธิการผู้ยิ่งใหญ่ทั้งสอง คือ ศรีบูรพา และ ยาขอบ

งานที่สำนักพิมพ์ในขณะนั้นของ สันต์ ท. โกมลบุตร คือ เขียนข่าว ช่วยตรวจข่าว เขียนเรื่องยาว เรื่องสั้น หรือบทความสั้น ๆ สำหรับการทำหน้าที่หนังสือพิมพ์รายวันในสมัยนั้นยังไม่ถือว่าชาวสคเป็นหัวใจสำคัญ ภาพประกอบข่าวก็ยังไม่มีส่วนที่สำคัญที่สุดคือนวนิยายเรื่องยาวที่ลงติดต่อกันเป็นประจำทุกวัน ถ้าหนังสือพิมพ์ฉบับใดมีเรื่องยาวเป็นที่ติดใจคนอ่าน จำนวนจำหน่ายก็สูงขึ้นไปด้วย ดังนั้นการคัดเลือกเรื่องยาวลงพิมพ์จึงต้องพิถีพิถันมาก บรรณาธิการมักจะต้องคัดเลือกจากบทประพันธ์ของนักเขียนใหญ่ที่มีชื่อเสียงและมีผลงานเป็นที่ชื่นชอบติดใจของคนอ่านส่วนมาก ซึ่งมักจะได้แก่บทประพันธ์ของ "แมอนงค์" "ยาขอบ" "ศรีบูรพา" และ "เวทวงศ์" เป็นต้น จึงนับว่าหนังสือพิมพ์ในสมัยนั้นขายเรื่องยาวประจำฉบับมากกว่าขายชาวสค ลักษณะเช่นนี้ยังเห็นได้จากหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวันสมัยแรก ๆ ที่ลงเรื่องยาวของ ม. ร. ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นประจำติดต่อกันทุกวัน คือเรื่อง "สี่แผ่นดิน" และเรื่อง "สวนนง" เป็นต้น

²⁸ สัมภาษณ์ สันต์ ท. โกมลบุตร วันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2513.

สันต์ ท. โกมลบุตร ประจำทำงานอยู่ที่หนังสือพิมพ์ "สุริยา" ได้ไม่ถึง 2 เดือน ก็จบนวนิยายขนาดเล่มเรื่องแรก คือเรื่อง "ลูกรัก-ลูกชัง" และเริ่มลงมือเขียนเรื่อง "นางผีเสื้อ" ไปได้ไม่มากนักก็ได้รับคำสั่งจากกองอำนวยการให้ยุบเลิกหนังสือพิมพ์ "สุริยา" เนื่องจากไปแข่งกับ "ไทยใหม่" หนังสือพิมพ์ในเครือเดียวกัน เพราะทางกองอำนวยการได้ตั้งใจให้ "ไทยใหม่" เป็นหนังสือหลักแทนฉบับจำหน่ายสุ "สุริยา" ไม่ได้ ดังนั้นทั้งสันต์ ท. โกมลบุตร และ ยาชอบ จึงโอนสังกัดมาอยู่ "ไทยใหม่" เขาได้เขียนเรื่องยาวลงในไทยใหม่อีกเรื่องหนึ่งชื่อ "กาหลงวัง" ใช้นามปากกาว่า "สันต์ เทวรักษ์" เมื่อจบเรื่องแล้วก็ได้นำเรื่อง "นางผีเสื้อ" ที่ลงค้างไว้ใน "สุริยา" มาลงต่อใน "ไทยใหม่" แต่ลงอยู่ได้เพียง 13 วัน ก็เกิดวิกฤตการณ์ระหว่างกองบรรณาธิการกับกองอำนวยการ เป็นเหตุให้ต้องค้างไว้ก็เป็นครั้งที่ 2 เท่ากับที่เคยนำลงใน "สุริยา"

การทำงานหนังสือพิมพ์ในสมัยนั้น สันต์ ท. โกมลบุตร กล่าวว่า "ส่วนใหญ่เป็นการทำงานในหมู่เพื่อนฝูงที่รักอาชีพเดียวกัน เงินเดือนที่ได้รับจึงเห็นว่าไม่สำคัญ²⁹ และบรรดาเพื่อนร่วมงานส่วนใหญ่รวมทั้งตัวเขาเองในขณะนั้น ยังไม่มีภาระต้องเลี้ยงดูครอบครัว ดังนั้นเงินเดือนขั้นต้นที่ได้รับจำนวน 35 บาท เมื่อตอนที่เข้าทำงานหนังสือพิมพ์ใหม่ ๆ ก็นับได้ว่าพอใช้ไม่อยู่ในฐานะที่ต้องเดือดร้อน ส่วนการเขียนเรื่องยาวลงในหนังสือพิมพ์ก็ถือว่าเป็นงานเหมารวมกับงานในหน้าที่อื่น ๆ ที่ทำในสำนักงาน ในระยะเวลาที่กำลังกล่าวถึงอยู่ การเขียนบทประพันธ์ยังไม่ได้แยกออกต่างหากจากเงินเดือนประจำ แต่ไม่มีใครคิดโต้แย้งหรือเดือดร้อนว่าเป็นการเอาเปรียบนักเขียน เพราะแม้แต่ตัวบรรณาธิการเองซึ่งได้รับเงินเดือน 60 บาท ก็ยังดูภูมิฐานยิ่งนัก ในระยะที่เขาไม่ได้อยู่ทำงานประจำที่สำนักงาน เพียงแต่ส่งเรื่องยาวมาลงเป็นประจำก็ได้รับค่าเรื่องเดือนละ 35 บาทเท่านั้น แต่ในสมัยที่เขาเขียนเรื่องยาวลงเป็นตอน ๆ ในนิตยสารเคลิเมลวันจันทร์, เพลินจิต,

²⁹สัมภาษณ์ สันต์ ท. โกมลบุตร วันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2518.

แสนสุข, และ ฟ้าเมืองไทย นั้น เขาได้ค่าเรื่องอย่างสูงที่สุดตอนละ 500 บาท³⁰

ในยุคปลาย พ.ศ. 2473 ยังเป็นสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช แต่ค่าของการเคลื่อนไหวทางการเมืองได้เริ่มก่อตัวขึ้นบ้างแล้ว หนังสือพิมพ์ "ไทยใหม่" ได้ถูกอิทธิพลคุกคามด้วยการมีผู้ยิ่งใหญ่เข้ามาขอเป็นหุ้นส่วนของบริษัท และขอควบคุมบทนำซึ่งอยู่ในอำนาจหน้าที่ของกองบรรณาธิการ เพื่อประสงค์จะหันเหเข็มทิศที่วางไว้ ภูกลาง สายประคินส์ ผู้ถือว่าเป็นผู้รับผิดชอบกองบรรณาธิการได้ยื่นใบลาออก คณะที่รวมทำหนังสือพิมพ์ "ไทยใหม่" ทั้งชุดจึงตัดสินใจลาออกพร้อมกันหมด

ในระยะนี้ "หนังสือพิมพ์ไทย" ซึ่งมีสำนักงานอยู่หลังวัดเทพศิรินทร์ ได้ประกาศให้มีการประกวดเรื่องสั้นขนาด 3,000 คำ สันต์ ท. โกมลบุตร ต้องการจะทดลองดูว่าคนอ่านสนใจเรื่องที่เขาเขียนหรือสนใจแต่เพียงนามปากกา "สันต์ เทวรักษ์" เขาจึงได้เขียนเรื่อง "หน้าที่" ส่งไปประกวดในนามปากกา "พิบูลกรอง" ซึ่งเป็นนามที่เคยใช้ตอนที่ทำงานเขียนคอลัมน์อยู่ที่หนังสือพิมพ์ "สุริยา" ปรากฏว่าเรื่องของเขาได้รับรางวัลที่ 1 ทำให้เขาแน่ใจว่านามปากกานั้นไม่ใช่สิ่งสำคัญที่คนอ่านจะยึดถือหรือเป็นหลักประกันความดีเด่น เนื้อหาของเรื่องคือความดีหรือความเลวที่ผู้อ่านจะวินิจฉัยเอาเองต่างหาก สำหรับเรื่องที่ชนะการประกวดครั้งนี้เขาได้รับเงินรางวัล 20 บาท ซึ่งเขาได้นำไปซื้อปากกามักซีมปาร์กเกอร์ขนาดกลางไว้สำหรับเป็น "ทวนคู่มือ" ในงานเขียนโดยเฉพาะกับหมึกอีกหนึ่งขวด ราคา 30 สตางค์ เงินที่เหลืออีก 2 บาทกว่าได้นำ "เวทาค์" ผู้เป็นเพื่อนไปรับรางวัลไปเลี้ยง ปากกาคำคงกล่าวเพิ่งจำรดไปเมื่อปี 2492 นี้เอง

พ.ศ. 2474 นายเทียน เหลี้ยววิภังค์ ได้รวบรวมพรรคพวกที่ยังไม่มีงานทำให้มาร่วมทำนิตยสารเพื่อความบันเทิงชื่อ "ผู้นำ" ให้ ทองอิน บุญยเสนา หรือผู้ใช้นามปากกาว่า "เวทาค์" เป็นบรรณาธิการ สันต์ ท. โกมลบุตร จึงเริ่มนวนิยายเรื่องใหม่

³⁰สัมภาษณ์ สันต์ ท. โกมลบุตร วันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2518.

ชื่อ "มานบังตา" ซึ่งเป็นภาคจบของ "กาหลงรัง" ที่หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ และเรื่องต่อมาคือเรื่อง "หนามจิว" ตามมาด้วยเรื่อง "นางผีเสื้อ" ซึ่งลงค้างไว้ถึง 2 ครั้งมาลงต่อจนจบ เขากล่าวว่าในช่วงระยะที่กำลังกล่าวถึงนี้เป็นเวลาที่เขากำลังสนุกเพลิดเพลินกับงานเขียนเป็นอันมาก นามปากกา สันต์ เทวรักษ์ เป็นที่คุ้นเคยและนิยมในหมู่นักอ่านในสมัยนั้น

ส่วนการเข้าไปทำงานเป็นเสมียนฝึกหัดที่กระทรวงมหาดไทยในระบายนั้น คือระหว่างปี พ.ศ. 2474 - 2475 ก็ยังไม่มียานให้ทำมากนัก เขาจึงมีเวลาว่างมากพอที่จะทำงานเขียนนวนิยายไปพร้อมกัน ที่กระทรวงมหาดไทยนี้เอง เขาได้พบกับผู้ที่เขารักและเคารพในฐานะพี่และครู คือ ร.ท. ถวิล ระวังภัยผู้ซึ่งขณะนั้นนอกจากดำรงตำแหน่งปลัดกรมการเมืองแล้ว ยังเป็นนักเขียนบทละครพูดชวนหัวในนามปากกา "ถ. ระวังภัย" อีกด้วย ท่านผู้นี้ได้มอบหมายให้เขาเขียนบทละครเรื่อง "พระขันธกุมาร" ให้แก่โรงเรียนมาแตร์เดอี เพื่อแสดงในงานประจำปี เขามีใจในบทละครชิ้นนี้มากเพราะได้ "จิต บุรทัต" กวีเอกของไทยเป็นผู้เขียนบททวีประกอบให้³¹

พ.ศ. 2475 เป็นปีเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชมาสู่ระบอบรัฐธรรมนูญ หนังสือพิมพ์ก้าวหน้าพจนานุกรมความมีคมนมาสู่แสงสว่างของระบอบประชาธิปไตย พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ซึ่งในขณะนั้นยังดำรงพระยศเป็น หม่อมเจ้า วรณ ไวยากร ได้ทรงออกหนังสือพิมพ์รายวันชื่อ "ประชาชาติ"³² มี กุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นบรรณาธิการ สันต์ ท. โกมลบุตร ได้เข้าร่วมทำงานด้วย

³¹ สันต์ เทวรักษ์, "ความหลังในโลกหนังสือพิมพ์" เคลิเม็ลร้ายเดือน 3 (1 กรกฎาคม, 2495), 511.

³² สุภา ศิริमानนท์, "จากยุค ชาวสดและชาวสวย มาสู่ยุคจะทำความจริงให้ปรากฏ" ประชาชาติฉบับครบรอบ 2 ปี (29 กรกฎาคม, 2519), 19.

โดยประจำอยู่แผนกบันเทิงคดีซึ่งมี มาลัย ชูพินิจ เป็นหัวหน้า

ในหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ "มาลัย ชูพินิจ ได้เขียนนวนิยายอิงเสภาขุนช้างขุนแผน ให้ชื่อว่า "ชายชาตรี" ลงเป็นประจำทุกวัน พร้อมด้วย "เวทาค์" ซึ่งเขียนเรื่อง "อารยยุค" และ สันต์ ท. โกมลบุตร เขียนเรื่อง "บันไดแห่งความรัก" ลงในหนังสือพิมพ์ฉบับเดียวกัน เขากล่าวว่าการเขียนในครั้งนี้เป็นการทดลองฝีมือกับนักเขียนใหญ่ถึง 2 ท่าน และเขาคิดว่าเป็นผลดีแก่ตัวเขาเป็นอย่างมากที่ได้รับโอกาสเช่นนี้ เสมือนว่า "ศรีบูรพา" ได้เปิดโอกาสให้เขาเพื่อเตรียมการ "ปล่อยเคี้ยว" ได้ในภายหน้า³³

ในระยะดังกล่าวเขาเคร่งเครียดกับงานเขียนจนสุขภาพเริ่มทรุดโทรม พร้อม ๆ กับการมีชื่อเสียงในฐานะนักเขียนที่มีผู้อ่านนิยม หลังจากที่ได้เขียนเรื่อง "บันไดแห่งความรัก" ให้ได้เป็นที่รู้จักและกล่าวขวัญถึงในหมู่นักอ่านแล้ว และเป็นเวลาที่เขาได้รับเงินเดือนประจำจากสำนักพิมพ์เดือนละ 45 บาท ในปี พ.ศ. 2476 เขาได้รับคำสั่งให้ย้ายไปรับราชการในตำแหน่ง "ลาว" ที่จังหวัดอุบล จึงได้พักงานที่สำนักพิมพ์ไว้ก่อน อย่างไรก็ตามราวปี พ.ศ. 2476 นั้นเอง เขาก็เริ่มเขียนเรื่อง "รักษรมณู" ในขณะที่รับราชการอยู่ที่จังหวัดอุบลนั่นเอง ใช้เวลาเขียนอยู่ถึง 1 ปีเศษ ได้หนังสือหนาขนาด 70 ยกเศษ

ปี พ.ศ. 2473 ระหว่างที่รับราชการอยู่ที่รัฐประเศ เขาได้รับโทรเลขจาก "ยาขอบ" ซึ่งขณะนั้นประจำอยู่ที่หนังสือพิมพ์ "นิกร" ขอให้ส่งเรื่องยาวไปให้ควน เขาคิดโครงเรื่องอยู่ 1 คืน รุ่งขึ้นเขาก็ตอบโทรเลขของ "ยาขอบ" ไปว่า "แหวนประดับก้อย" ซึ่งเป็นชื่อเรื่องยาวที่ลงพิมพ์ติดต่อกันทุกวันในหนังสือพิมพ์ "นิกร" เป็นเวลาถึงปีเศษ ปรากฏว่าเป็นที่นิยมในหมู่ผู้อ่านมากจนต้องแบ่งเรื่องนี้ออกเป็นสองภาค เมื่อขึ้นภาค 2 เขาใช้ชื่อเรื่องใหม่ว่า "เถาแห่งความรัก"

ขณะที่อยู่ต่างจังหวัดนั้นเขาส่งต้นฉบับมายังสำนักพิมพ์โดยทางไปรษณีย์ลงทะเบียน และต้องกะให้การส่งต้นฉบับแต่ละครั้งมีความยาวพอที่จะนำลงพิมพ์ได้ 6 วันติดต่อกัน บางครั้ง

³³สัมภาษณ์ สันต์ ท. โกมลบุตร วันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2518.

ต้นฉบับสูญหายไปในช่วงทางก็มี ผู้จัดการสำนักพิมพ์จะโทรเลขควนทวงไปทันทีถ้าถึงวันที่กำหนดแล้วต้นฉบับยังไม่ถึง เมื่อเกิดกรณีเช่นนี้ขึ้นเขาจะต้องขึ้นรถไฟจากกรุงเทพฯ ในตอนเช้าวันอาทิตย์และกลางวันต่ออีก 1 วัน เพื่อกลับมาทำงานให้ทันในวันอังคาร เขาใช้เวลาในวันจันทร์ทบทวนความจำและเขียนเรื่องตอนที่อยู่ในต้นฉบับที่หายไปขึ้นมาใหม่

ตลอดเวลาที่เขารับราชการอยู่ที่ตามหัวเมืองไกล ๆ นั้น เขาจึงมีผลงานเสนอต่อผู้อ่านอยู่มีขาด อีกทั้งยังนับได้ว่าเป็นช่วงระยะที่นาม "สันต์ เทวรักษ์" เป็นที่ชื่นชมกล่าวขวัญถึงในหมู่นักอ่านจำนวนมาก นามปากกาของเขาจึงมิได้ถูกลืมหายไปในช่วงที่เขารับราชการในหน้าที่ "ลาม" อยู่เต็มตัวตามจังหวัดชายแดน เรื่องยาวที่เขาเขียนขึ้นมาในระยะที่กล่าวถึงกล่าวถึงนี้คือ "มิตรในเรือน" ซึ่งใช้ตัวละครชุดเดียวกับเรื่อง "รักษรมณูญ" เรื่องต่อมาคือเรื่อง "ซาร์ลอคต์"

ปี พ.ศ. 2493 เกิดกรณีพิพาทตามจังหวัดชายแดนด้านที่ติดต่อกับอินโดจีนของฝรั่งเศส และเป็นขณะที่ สันต์ ท. โกมลบุตรกำลังรับราชการอยู่ที่จังหวัดหนองคาย เป็นปีเดียวกับที่มีพระราชบัญญัติวัฒนธรรมให้คนไทยเปลี่ยนชื่อให้ถูกต้องตามลักษณะเพศ นามจริงที่เขาใช้อยู่ในขณะนั้นคือ "บุญยืน" ทางราชการถือว่าเป็นชื่อของสตรีจึงต้องเปลี่ยนชื่อใหม่ให้ถูกต้องมิฉะนั้นคงจะไม่จ่ายเงินเดือนให้เขาจึงตัดสินใจใช้คำ "สันต์" เป็นนามต้น และ "เทวรักษ์" เป็นนามรอง นับแต่นั้นเป็นต้นมาเขาใช้นามว่า "สันต์ ท. โกมลบุตร"

เขาคัดสินใจลาออกจากราชการในปี พ.ศ. 2499 และมาทำงานที่สำนักพิมพ์ "อุดม" ซึ่งตั้งอยู่ที่ถนนเจริญกรุงใกล้กับวัดเล่งเน่ยยี่ สำนักพิมพ์แห่งนี้ นาย อุดม ซาทบุตร เป็นเจ้าของ ท่านผู้นี้ได้จัดหาที่พักให้เขาและครอบครัวอยู่ในกรุงเทพฯ ที่บ้านเลขที่ 11 ซอยสามมิตร ถนนสุขุมวิท อาชีพของ นายอุดม ซาทบุตร ในขณะนั้นคือเป็นพ่อค้ากระดาษ จึงคิดจะดำเนินธุรกิจการพิมพ์ขึ้น เนื่องด้วยทำการค้ากระดาษอยู่ด้วยตนเองแล้ว สันต์ ท. โกมลบุตร ได้เข้าทำหน้าที่ด้านสำนักพิมพ์และจำหน่าย โดยเป็นผู้คัดเลือกต้นฉบับที่สำนักพิมพ์รับซื้อไว้เป็นจำนวนมาก เพื่อจัดพิมพ์เป็นเล่มออกจำหน่าย ในเวลาเดียวกันก็เตรียมงานออกหนังสือพิมพ์รายปักษ์ไปด้วย ในการเริ่มงานใหม่ครั้งนี้ เหม เวชกร จิตรกร

มีชื่อ ไล่ลาออกจากกระทรวงศึกษาธิการมาร่วมทำงานด้วย³⁴

สำนักพิมพ์ "อุดม" ได้เริ่มออกนิตยสารรายปักษ์ชื่อ "โบว์แดง" ซึ่ง "ยาขอบ" เป็นผู้ตั้งชื่อให้ ในระหว่างปี พ.ศ. 2491 และ พ.ศ. 2492 ต่อกัน สันต์ ท.โกมลบุตร ได้เขียนเรื่องยาวลงพิมพ์นิตยสาร "โบว์แดง" เพียงเรื่องเดียว คือเรื่อง "ประลัยกัลป์" นิตยสาร "โบว์แดง" มีอายุเพียง 3 ปีเศษก็ยุติการออกแคว้นที่ 118 และเริ่มจัดทำนิตยสาร "อุดมสาร" ออกมาได้เพียง 46 เล่มเท่านั้นก็ต้องเลิกลงมือกิจการนี้ เนื่องจากจำนวนจำหน่ายไม่สูงไม่คุ้มกับค่าใช้จ่ายในการลงทุน สำนักพิมพ์ "อุดม" ซึ่งดำเนินกิจการค้ากระดาษสำหรับพิมพ์หนังสืออยู่แล้วจึงจัดพิมพ์หนังสือเล่มออกจำหน่ายแต่เพียงอย่างเดียว สำนักพิมพ์แห่งนี้ได้ผลิตหนังสือนวนิยายและสารคดี เช่นจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง เคนๆ ออกเป็นจำนวนมาก เช่น ชุดของ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ คือ "เก็ดวังปารุสก" ก็จัดพิมพ์ครั้งแรกที่สำนักพิมพ์แห่งนี้ นอกจากนี้ยังจัดพิมพ์หนังสือนวนิยายชุดของ "ถนอม มหาเปารยะ" ชุดของ "ร. จันทรมหิมา" รวมทั้งนวนิยายและสารคดีของ "สันต์ เทวรักษ์" ด้วย ในช่วงระยะเวลาที่กล่าวถึงนี้เขารับหน้าที่เฉพาะด้านการจัดพิมพ์หนังสือของสำนักพิมพ์แต่เพียงอย่างเดียว ในเวลาต่อมาตลาดหนังสือก็ทรุดลงอีก สำนักพิมพ์ "อุดม" จึงล้มเลิกกิจการพิมพ์หนังสือเล่ม มุ่งดำเนินธุรกิจค้ากระดาษแต่เพียงอย่างเดียว

ในการกลับเข้ามาทำงานเป็นนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์อย่างเต็มตัวอีกครั้งหนึ่งนี้เขาถือว่าเป็นโชคที่ทำให้ได้มีโอกาสได้รู้จักกับนักประพันธ์ชื่อดังสมัยนั้นทุกรุ่น เป็นต้นว่านักประพันธ์อาวุโส เช่น "ท่านเสฐียรโกเศศ" หรือ "พระยาอนุมานราชชน" ท่าน "แสงทอง" หรือ "หลวงบุญมาณพพานิช" ท่าน "กาญจนาคพันธุ์" หรือ "ขุนวิจิตรมาตรา" ท่าน "มรกต" หรือ "พระยาสุนทรวิจิตร" เป็นต้น และนอกจากท่านเหล่านั้นยังมี

³⁴ สันต์ ท.โกมลบุตร, "พื้เหม กับ ผม" แดเหม เวชกร, เรื่องเดิม,

"นายคำรา ณ เมืองไต" หรือ "นายเปลื้อง ณ นคร" "ฮิวเมอริสต์" หรือ "อบ ไชยวสุ" ตลอดจน "ถนอม มหาเปารยะ" "น.ประกาศิตย์" "เนียน" และ "ร.จันทรมิมพะ" เป็นต้น

เขาทำงานประจำอยู่ที่สำนักพิมพ์ "อุดม" ถึง 10 ปี สำหรับเงินเดือนนั้น นาย อุดม ซาคบุตร เจ้าของสำนักพิมพ์ให้เขาคั่งเอาเอง เมื่อเข้าทำงานใหม่ ๆ เขาคั่งเงินเดือนให้ตัวเองเดือนละ 400 บาท เนื่องจากเห็นว่าถ้ายังรับราชการอยู่ที่กระทรวงมหาดไทยก็คงจะได้รับเงินเดือนไม่มากไปกว่านี้ เพราะในสมัยเดียวกันนั้นผู้ว่าราชการจังหวัดชั้นแรกได้รับพระราชทานเงินเดือนเพียง เดือนละ 320 บาท แต่เมื่อระยะเวลาในการทำงานที่สำนักพิมพ์ "อุดม" เพิ่มจำนวนขึ้น ท่านเจ้าของกิจการได้ขึ้นเงินเดือนให้เป็นประจำ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2499 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายในการทำงานที่สำนักพิมพ์แห่งนี้เขาได้รับเงินเดือนถึง 1,100 บาท สันต์ ท.โกมลบุตร กล่าวว่าชีวิตการทำงานที่สำนักพิมพ์ "อุดม" รวยรื่นดีมาก เขายกย่องนับถือ นายอุดม ซาคบุตรและครอบครัวว่าเป็นเจ้าของกิจการที่มีจิตใจกว้างขวางโอบอ้อมอารี มีความเข้าใจและมีเมตตาธรรมต่อผู้ร่วมงาน เขาถือว่าเป็นบุญคุณที่สำนักพิมพ์ "อุดม" ได้จัดพิมพ์เรื่องยาวในสมัยแรก ๆ ของเขาออกมาสู่ประชาชนคนอ่านอีกวาระหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีรายได้เพิ่มต่างหากจากเงินเดือนประจำอีก เมื่อเขียนเรื่องลงในนิตยสาร "โบว์แดง" หรือ "อุดมสาร" ก็ได้รับเงินค่าลิขสิทธิ์ทุกครั้งที่สำนักพิมพ์ "อุดม" นำเรื่องยาวของเขาไปพิมพ์เป็นเล่ม จึงนับได้ว่าชีวิตในช่วงนี้มีความสุข รวยรื่นในการที่ได้ทำงานที่ชอบ และมีรายได้เพียงพอสำหรับเลี้ยงดูบุตรภรรยาให้ได้รับความสุขสบายทั้งครอบครัว³⁵

หลังจากปี พ.ศ. 2489 เป็นต้นมา สันต์ ท.โกมลบุตร เขียนเรื่องลงในนิตยสารรายเดือนและรายสัปดาห์หลายเล่ม เช่น ในนิตยสาร "เคลิเมลวันจันทร์" ลง

³⁵สัมภาษณ์ สันต์ ท.โกมลบุตร วันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2518.

เรื่องยาวที่มีผู้นิยมอ่านมาก คือเรื่อง "เศรษฐีอนาถา", "ทางม้าลาย," และ "สายสัมพันธ์" ซึ่งเป็นเวลาเดียวกับที่เรื่องของนักประพันธ์สตรีอีก 3 ท่าน คือ ก.สุรางคนางค์, วรณศิริ, และดวงดาว กำลังมีชื่อเสียงโด่งดังมากในนิตยสารฉบับเดียวกันนี้ นับว่าเขาเป็นสุภาพบุรุษนักประพันธ์แต่เพียงผู้เดียวในขณะนั้นที่เขียนเรื่องยาวเป็นที่นิยมในหมู่ผู้อ่านพร้อม ๆ กับนักประพันธ์สตรีทั้งสามท่านที่กล่าวมาแล้วนั้น จนกระทั่งเรื่อง "เศรษฐีอนาถา" จบไปแล้วและเริ่มลงเรื่อง "ทางม้าลาย" เขาได้รับค่าเรื่องเท่ากับนักเขียนทั้งสามท่าน ผู้ใดเชื่อว่าได้รับค่าเรื่องสูงกว่านักเขียนอื่นใดในนิตยสาร "เคลิเมลวันจันทร์" นอกจากนี้เขายังเขียนเรื่อง "มนตร์รักในไร่ฝ้าย" ลงในนิตยสาร "สกุลไทย", "แก้วสารพัดนึก" ลงในนิตยสาร "ฟ้าเมืองไทย" และ "แก้ว เสมาทอง" ซึ่งเป็นภาคสมบุรณ์ของ "แก้ว-สารพัดนึก" ลงในนิตยสาร "บางกอก" นับว่าเรื่อง "แก้ว เสมาทอง" เป็นเรื่องยาวเรื่องสุดท้ายของเขาและในปัจจุบันยังไม่ได้พิมพ์เป็นเล่ม ส่วนนวนิยายสี่ส่วนในชุด "ล้ามัจจุราช" ส่งไปลงพิมพ์ในนิตยสาร "เพลลิจิต" เขากล่าวว่านวนิยายแนวใหม่ของเขาอย่างเรื่องนี้ ไม่ได้รับการต้อนรับจากผู้อ่านเท่าที่ควร³⁶

อุดมคติและลักษณะนิสัยในการทำงาน

สันต์ ท.โกมลบุตร เป็นนักเขียนผู้หนึ่งที่มีลายมือเขียนงดงามเป็นระเบียบอ่านง่าย ในสมัยที่เริ่มเขียนหนังสือใหม่ ๆ นั้น เขาเขียนต้นฉบับด้วยลายมือที่สวยงามและเป็นที่รู้จักกันในหมู่ผู้ทำงานร่วมกันว่า กระดาษต้นฉบับของเขา "ประณีตและสะอาดมาก"³⁷ เขาสามารถเขียนหนังสือได้ทุกเวลา สมัยที่ทำงานประจำอยู่ในสำนักพิมพ์นั้น นั่งเขียนเรื่องที่โรงพิมพ์ก็ได้ แต่ในระยะเวลาที่ทำงานเขียนเพียงอย่างเดียว ชอบทำงานที่บ้านเพราะมีหนังสือ

³⁶สัมภาษณ์ สันต์ ท.โกมลบุตร วันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2518.

³⁷ป. วัชรภรณ์, ทำเนียบนักเขียน (พระนคร: มงคลศึกษา 2506), หน้า 407.

และคำร่าทาง ๆ อยู่พร้อมที่จะอ้างอิงได้ทุกเวลา

ที่บ้านพักในปัจจุบันของเขา ในส่วนที่เป็นห้องทำงานซึ่งอยู่ชั้นกลางของตัวบ้าน มีหนังสือเล่มทั้งภาษาไทยและต่างประเทศซึ่งส่วนใหญ่เป็นภาษาฝรั่งเศส หนังสือภาษาไทย มีทั้ง นวนิยาย สารคดี พจนานุกรม สารานุกรม วรรณคดีและประวัติศาสตร์ไทย รวมทั้ง วารสารเย็บเล่ม เช่น "ฟ้าเมืองไทย" หนังสือเหล่านี้วางอยู่บนชั้นเต็มไปหมดทั้ง 4 ชั้นฝาห้อง กิ่งแคพจนานุกรม รวมทั้งตู้และหีบสำหรับใส่หนังสือและต้นฉบับ ความจริงแล้วห้องทำงานแห่งนี้จะเรียกว่าเป็น "ถ้ำ" ที่บรรจุ "มหาสมบัติ" อันล้วนแล้วไป ้วยหนังสือและต้นฉบับทั้งหลายมือเขียนและพิมพ์ดีดของเขาเอง ยิ่งไปกว่านั้นบนเฉลียง ส่วนหนึ่งของตัว เรือนที่พักซึ่งใช้เป็นที่วางโต๊ะรับประทานอาหารของครอบครัว ทางด้านที่เป็นผาผนังมีชั้นที่วางหนังสือเต็มไปหมด นับได้ว่า สันต์ ท. โกมลบุตร เป็นนักประพันธ์ ผู้ใฝ่ใฝ่สนใจแสวงหาความรู้และข้อเท็จจริง เพื่อประกอบการเขียนและเพิ่มพูนสติปัญญา ให้ตนเองอย่างหาที่จับได้ยากผู้หนึ่ง

เมื่อทำงานเขียนอยู่กับบ้าน เขานิยมเขียนด้วยมือลงบนกระดาษก่อน ส่วนมาก ชอบใช้ปากกาคลิ่นเพราะไม่ตองเสียเวลาเวลาให้แหลมอยู่เสมอเช่นเดียวกับดินสอ และไม่ตองคอยเติมน้ำหมึกเช่นเดียวกับกรใช้ปากกาหมึกซึม เมื่อเขียนเสร็จแล้วจะพิมพ์ดีด ต้นฉบับนั้นอีกครั้งหนึ่งด้วยตนเองพร้อมทั้งตรวจแก้ไขไปด้วย ต่อจากนั้นจึงส่งต้นฉบับพิมพ์ดีด ไปยังโรงพิมพ์ ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2518) เขาเขียนต้นฉบับลงในสมุดปกอ่อน 40 แผ่น หรือสมุดปกแข็ง 100 แผ่น ก่อนที่จะนำลงในกระดาษพิมพ์ดีด ซึ่งทำให้สะดวกในการเก็บ รักษาต้นฉบับลายมือเขียนอีกด้วย เขาเป็นนักเขียนที่ทำงานด้วยความละเอียดละออและ ประณีตถี่ถ้วนมาก เห็นได้จากต้นฉบับงานแปลที่กำลังทำอยู่ในขณะนี้ (พ.ศ. 2518) คือ เรื่อง Comte de Monte Cristo ของ Alexandre Dumas ได้รับการแปลลงใน สมุดปกอ่อนหนา 40 แผ่น เขียนด้วยลายมือที่งดงาม และประทับใจ ที่เดือน ปี ที่ทำงาน แต่ละครั้งไว้ทุก ๆ ตอนที่ค้างไว้ เขากล่าวว่าเพื่อเป็นการเตือนตนเองไม่ให้เกียจคร้าน ถ้าเห็นวาระยะเวลาที่ทำงานห่างจากวันสุดท้ายที่ทำค้างไว้หลายวัน และเนื่องจากในขณะนี้ เขามีอายุถึง 68 ปีแล้ว จึงทำงานได้ครั้งละไม่เกิน 2 ชั่วโมง แต่ก็ไม่รู้สึกเบื่อคร่อนอะไร

เพราะชีวิตที่ยังเหลืออยู่ในตอนนี้ได้ใช้ให้หมดไปด้วยการทำงานที่ใจรักและอยากทำ เช่น แปลนวนิยาย หรือสารคดีเชิงประวัติศาสตร์ จากต้นฉบับภาษาฝรั่งเศส³⁸

เขาเคยกล่าวไว้ว่า "การแตงนวนิยาย ไม่จำเป็นต้องตามใจประชาชนคนอ่าน เสมอไป แต่เราต้องช่วยกันนำประชาชนคนอ่านด้วย"³⁹ ส่วนอุดมคติในงานเขียนนั้น เขาต้องการเขียนเรื่องให้คนอ่านได้สนุกเพลิดเพลินกับเนื้อเรื่องที่แต่งขึ้นเป็นประการสำคัญอันดับแรก แต่ผู้อ่านจะพบวางงานเขียนเกือบทุกชิ้นของเขาแฝงสิ่งที่น่าสนใจศึกษาอยู่ ไม่น้อย ความจริงนั้นเขาปรารถนาจะเขียนหนังสือให้ไต่หลาย ๆ รส และต่าง ๆ ชนิด ไปจากนวนิยายประเภทพาดิน หรือนวนิยายชีวิตและครอบครัว "เพื่อไม่ให้บังเกิดความซ้ำซากกับโครงเรื่องที่เคยเขียนมาแล้ว ซึ่งอาจจะมาถึงจุดที่ทำให้นักเขียนหมดทางออก หรือถูกปิดกั้นด้วยวิธีการประพันธ์ที่ซ้ำอยู่วิธีเดียว อันจะทำให้เกิดภาวะที่หยุดนิ่งปราศจากความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง เนื่องจากมีโครงเรื่องซ้ำอยู่อย่างเดียว ซึ่งจะทำให้งานประพันธ์กลายเป็นน้ำเน่าไปในที่สุด"⁴⁰ เขาจึงหาทางเลี้ยงออกไปจากสภาวะดังกล่าว ด้วยการเขียนเรื่องที่มีเค้าโครงแปลออกไปจากโครงเรื่องแบบพาดินที่เคยแต่งในสมัยแรก ๆ เขาเริ่มต้นด้วยเรื่อง "ประลัยกัลป์" "สู่โลกพระอังคาร" และ "จากโลกมหัศจรรย์" ซึ่งล้วนเป็นนวนิยายแนววิทยาศาสตร์ แต่ปรากฏว่าไม่ได้รับผลสำเร็จตามที่หวังเอาไว้ อาจเป็นเพราะผู้อ่านมีพื้นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไม่เพียงพอที่จะเข้าใจ และติดตามนวนิยายแนววิทยาศาสตร์ ทั้งนี้ สันต์ ท. โกลมบุตร มีความเห็นว่าการเขียนและการอ่านของไทยติดกับของฝรั่ง ซึ่งนวนิยายแนววิทยาศาสตร์ของเขาได้รับความนิยมมาก แม้แต่หนังสือสำหรับเด็กก็มีนวนิยายแนวนี้ให้อ่านกันมานานแล้ว รวมทั้งเครื่องเล่น

³⁸สัมภาษณ์ สันต์ ท. โกลมบุตร วันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2518.

³⁹ป. วัชรภรณ์, ทำเนียบนักเขียน เรื่องเดิม, หน้า 404.

⁴⁰สัมภาษณ์ สันต์ ท. โกลมบุตร วันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2518.

สำหรับเด็กที่จะเป็นพื้นฐานไปสู่ความสนใจทางวิทยาศาสตร์ของฝรั่งก็มีอยู่มาก ซึ่งเด็กไทยส่วนใหญ่ไม่ได้รับโอกาสเช่นนั้น เขาคลั่งทั้งหนังสืออ่านและของเล่น คนอ่านของเขานิยมนวนิยายแนวนั้นเพราะมีพื้นฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาตั้งแต่เด็ก

นอกจากนวนิยายสืบสวน เช่นเรื่อง "นางในจอ" "คนยาง" ซึ่งเป็นเรื่องในชุด "ลามัจจุราช" และ "ดาวดับ" ลงพิมพ์ในนิตยสาร "สกุลไทย" ก็ไม่นับว่าประสบผลสำเร็จเช่นกัน เนื่องจากคนอ่านยังไม่ยอมรับและผู้อ่านส่วนใหญ่ยังชอบนวนิยายเริงรมย์หรือประเภทผจญภัยที่อ่านและเข้าใจได้ง่าย ๆ มากกว่า

เค้าโครงเรื่องส่วนใหญ่เขาได้มาจากนวนิยายภาษาฝรั่งเศสที่เขาอ่านแล้วเข้าใจในอรรถรสและชอบเนื้อเรื่อง จึงนำมาดัดแปลงด้วยการใช้ฉาก ตัวละคร และการดำเนินเรื่องให้เป็นลักษณะแบบไทย ส่วนเค้าโครงเรื่องที่เขาคิดขึ้นเองโดยมิได้อิงนวนิยายฝรั่งเลยก็มี เช่น นวนิยายชุด "ทางม้าลาย" "สายสัมพันธ์" "แก้วสารพัดนึก" และ "แมยอศรัย" เป็นต้น สำหรับชุด "ทางม้าลาย" นั้น เขากล่าวว่าเป็นบทประพันธ์ที่เขาชอบมากที่สุด

สันต์ ท. โกลมบุตร ยังได้กล่าวอีกว่า ถึงแม้ว่าจะชอบอ่านนวนิยายภาษาฝรั่งเศสมาก เขาไม่ได้ชอบนักประพันธ์ฝรั่งเศสผู้ใดคนหนึ่งโดยเฉพาะเป็นพิเศษ สำหรับนักเขียนฝรั่งที่มีชื่อในปัจจุบันเขาไม่ได้สนใจบทประพันธ์ของผู้ใดเลย ซึ่งทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะในสมัยหลังจากที่งานเขียนนวนิยายน้อยลงแล้ว เขาหันมาสนใจบันทึกจดหมายเหตุทางประวัติศาสตร์ที่ชาวฝรั่งเศสเขียนไว้เกี่ยวกับประเทศไทย และแปลออกเป็นภาคภาษาไทยด้วย เวลาส่วนใหญ่ของเขาจึงอุทิศให้กับงานแปลหนังสือมากกว่า

ส่วนข้อคิดเห็นในการแต่งบทประพันธ์ทั้งเรื่องสั้นและเรื่องยาวนั้น เขากล่าวไว้ว่า ผู้ที่คิดจะเป็นนักเขียนควรเริ่มต้นด้วยการอ่านหนังสือทุกเล่มที่มีให้อ่าน หรือเท่าที่จะหาอ่านได้โดยไม่เลือกว่าเป็นหนังสือประเภทใด ส่วนวิธีอ่านนั้น เขาแนะนำให้อ่านด้วยความพิถีพิถันเพราะหาชีวิตจริงมาคัดเลือกมาเฉพาะสิ่งที่มีประโยชน์จากหนังสือแต่ละเล่มเอาไว้ และควรจะมีสมุดบันทึกเพื่อคัดลอกสำนวนหรือข้อความที่อ่านแล้วรู้สึกชอบใจ พร้อมทั้งเขียนกำกับไว้ด้วยว่าเป็นข้อเขียนของผู้ใดจากหนังสือเรื่องอะไร เมื่อถึงตอนที่ลงมือเขียนเรื่อง

ให้ใช้ความอุตสาหะพยายามและยึดถือภาษิตที่ว่า "กรุงโรมไม่ได้สร้างเสร็จในวันเดียว"⁴¹

สำหรับตัวเขาเอง เมื่อได้สร้างงานเขียนให้เป็นที่รู้จักของผู้อ่านโดยทั่วไปแล้ว และจากประสบการณ์ของตนเอง เขาขอแนะนำว่า นักเขียนไม่ควรเป็นยูว์รวมทำงานในสำนักพิมพ์ควย โดยเฉพาะมีหน้าที่ตรวจเรื่องและคัดเลือกต้นฉบับเพื่อนำลงพิมพ์ในนิตยสารหรือวารสาร หรือเพื่อจัดพิมพ์เป็นเล่ม เพราะจะทำให้เสียหลักในการสร้างงานเขียนของตนเอง สันต์ ท.โกมลบุตร ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

... การอ่านเรื่องที่คนอื่นแต่งมาก ๆ เข้า ทำให้พะวกพะวง เวลาที่จับงานเขียนของตนเอง เพราะเกรงจะมีความคิดพองกับทวนซ้ำของผู้อื่นที่เคยอ่านมาแล้ว และนอกจากนี้ยังบังเกิดความเบื่อหน่ายหลังจากที่อ่านงานเขียนของผู้อื่นมา มากขึ้น จนไม่ใ้เกออยากจะเขียนเอง⁴²

ในส่วนที่เกี่ยวกับการเขียนงานประเภทสารคดี ส่วนใหญ่แปลมาจากคำราชาภาษาฝรั่ง เศรษฐกิจที่ได้รับความนิยมมาก คือ ชุคมรรยาทและการสมาคม อาทิเช่นเรื่อง "รู้ไว้ใช่ว่าใสบาแบกหาม" และ "สำเนียงสอภาษา กิริยาสอสกุล" เป็นต้น ปรากฏว่าหนังสือชุดนี้มีสถิติการพิมพ์จำหน่ายมากกว่า 20 ครั้ง รวมทั้งมีผู้อ่านไปพิมพ์แจกในงานศพอีกราว 5 ครั้ง ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้เขียนภูมิใจมากที่สุดที่สามารถเขียนเรื่องที่เป็นวิทยาทานแก่คนทั่วไปได้ สิ่งบันดาลใจให้เขียนสารคดีชุดนี้เกิดขึ้นในขณะที่รับราชการในตำแหน่ง "ลาม" อยู่ตามจังหวัดชายแดน เขามีหน้าที่ทั้งเป็นผู้จัดและไปรวมพิธีเลี้ยงรับรองของทางราชการ ซึ่งแขกผู้ร่วมในพิธีดังกล่าวประกอบด้วย ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายปกครองทั้งชาวไทยและชาว

⁴¹ สันต์ เทวรักษ์, "ความหลังในโลกหนังสือพิมพ์" เคลิเมล์รายเดือน,

3 (1 มิถุนายน, 2495), 67.

⁴² สัมภาษณ์ สันต์ ท.โกมลบุตร วันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2518

ต่างประเทศ เขาเห็นว่าความรู้และการปฏิบัติคนในการเข้าสมาคมตามแบบแผนธรรมเนียมนิยมของชาวตะวันตกที่ถือกันว่าเป็นหลักสากล เป็นเรื่องที่เหมาะสมควรศึกษาเล่าเรียนให้เป็นความรู้ติดตัวไว้ เพื่อนำตัวเองเข้าสู่สมาคมในงานพิธีต่าง ๆ ได้อย่างไม่ต้องเคอะเขินกระดากอาย สำหรับตัวเขาใช้วิธีศึกษาจากตำราภาษาฝรั่งเศส เมื่อได้อ่านและนำมาปฏิบัติด้วยตนเองแล้ว ก็บังเกิดความรู้สึกว่าคนทั่ว ๆ ไปสมควรจะได้รู้จักและเข้าใจมรรยาทในการเข้าสมาคมตามแบบแผนอันเป็นสากลนิยมนั้นด้วย เขาจึงได้ลงมือแปลและเรียบเรียงสารคดีว่าด้วยเรื่องกังกลาวเป็นภาษาไทย และปรากฏว่าเมื่อพิมพ์ลงในนิตยสาร "อุคมสาร" เป็นแห่งแรก และเมื่อรวมพิมพ์เป็นเล่มแล้วก็มีผู้นิยมอ่านกันอย่างกว้างขวาง ในการเขียนสารคดีชุดนี้เขาใช้นามแฝงว่า "นายภาษา" ซึ่งเป็นคำในภาษาลาวที่คนพื้นเมืองเรียกตัวเขา โดยแปลมาจากคำภาษาไทยว่า "ลาม" อันเป็นตำแหน่งราชการของเขาในขณะที่เกิดความคิดที่จะเขียนสารคดีชุดนี้ขึ้น

ผลงานแปลชุดที่มีค่าทางวิชาการของ สันต์ ท. โกมลบุตร คือ ชุดสารคดีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งแปลจากบันทึกจดหมายเหตุภาษาฝรั่งเศสที่ชาวฝรั่งเศสได้จับบันทึกหรือเขียนเป็นจดหมายเหตุเกี่ยวกับประเทศไทยในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์เอาไว้เมื่อรวม 300 ปีมาแล้ว เขาทำงานแปลชุดนี้จบไปแล้ว 9 เรื่อง การจับงานแปลกังกลาวเริ่มด้วย นาย ขจร สุขพานิช ผู้เป็นอาจารย์และสนใจคนกว่าด้านประวัติศาสตร์ไทยและเป็นกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยด้วย ได้ส่งหนังสือภาษาฝรั่งเศสเรื่องเกี่ยวกับชีวประวัติของฟอลคอนหรือเจ้าพระยาวิไชยเณทร์ มาให้ช่วยแปล เขาได้สนใจแปลความบางตอนของหนังสือเล่มนี้ออกเป็นภาษาไทย ซึ่งเป็นที่พอใจของอาจารย์ ขจร สุขพานิชมาก และได้นำข้อความตอนที่เขาแปลให้ไปประกอบในการเรียบเรียงหนังสือเรื่อง "ออกญาวิไชยเณทร์"⁴³

⁴³ ขจร สุขพานิช, ออกญาวิไชยเณทร์ และการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ (พระนคร. ก้าวหน้า, 2506), หน้า 284 - 326.

สำหรับตัวเขาเองนั้นนับแต่เมื่อได้แปลงานให้ นาย ขจร สุขพานิช แล้วก็สนใจหนังสือภาษาฝรั่ง เศสที่เขียนเกี่ยวกับประเทศไทยมากยิ่งขึ้น ถ้าได้พบหนังสือที่มีลักษณะดังกล่าว เขาจะรีบซื้อไว้ทันทีไม่ว่าจะเป็นสารคดีหรือนวนิยาย แต่ที่เขาสนใจโดยเฉพาะก็คือต้องเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาหรือรัตนโกสินทร์ตอนต้น อย่างใหม่ที่สุดก็เป็นราวสมัยรัชกาลที่ 6 ส่วนหนังสือภาษาฝรั่ง เศสสมัยปัจจุบันที่เขียนเกี่ยวกับเมืองไทยเขาไม่สนใจมากนักและไม่คิดจะนำมาแปลด้วย การแสวงหาต้นฉบับภาษาฝรั่ง เศสนั้นนอกจากเมื่อขัง เอ๊ยได้พบก็จะซื้อทันทีโดยไม่คำนึงถึงราคาแล้ว และฝากซื้อจากต่างประเทศแล้ว เขายังพยายามสอบถามและขอยืมจากผู้ที่เขาทราบว่าสนใจ สะสม หรือมีหนังสือประเภทนี้ อยู่ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าท่านเหล่านั้นมักจะหวงและไม่ยอมให้เขานำมาแปลเป็นภาษาไทย ซึ่งเป็นเรื่องที่เขาไม่สามารถจะเข้าใจความคิดของบรรดาท่านเหล่านั้นได้ ดังนั้นต้นฉบับภาษาฝรั่ง เศสที่เขานำมาแปลเป็นภาษาไทยจึงได้มาจากการซื้อด้วยตนเองทางหนึ่ง และได้จากหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์เป็นผู้จ่ายเงินค่าแปลให้เขาคด้วยอีกทางหนึ่ง

ทัศนคติที่มีต่อ บทประพันธ์ และ นักประพันธ์ร่วมสมัย

นักประพันธ์ไทยที่ สันต์ ท. โกมลบุตร ถือเป็นครูคือ "สง เทพาสิต" ท่านผู้นี้มีชีวิตสั้นมากจึงมีผลงานไม่มากนัก อย่างไรก็ตามในวงการประพันธ์ของไทยถือว่าท่านผู้นี้เป็นผู้นำแบบของเรื่องสั้นเข้ามาสู่วงการนักเขียนของเมืองไทย ดังที่ เจือ สตะเวทิน ได้กล่าวไว้ว่า

...สง เทพาสิต นำเอาท่วงทำนองเขียนที่แปลกและใหม่
เข้ามาในเมืองไทย...ที่แปลกและใหม่ก็คือเป็นท่วงทำนอง
แบบฝรั่งทั้งวิธีการสร้างโครงเรื่องและบทสนทนา...
สันต์ เทวรักษ์ เลาวา นักประพันธ์ร่วมรุ่นกับ สง เทพาสิต

พอใจทวงทำนองของเขามาก และต่างก็รับเอาทวงทำนอง
ของเขาเป็นแบบอย่าง...⁴⁴

นักประพันธ์อีกท่านหนึ่งที่เขายกย่องมากในฐานะเป็นผู้มีอัจฉริยะในงานเขียน
เกือบทุกประเภท คือ นาย มาลัย ชูพินิจ หรือผู้ที่ใช้นามปากกาว่า "เรียมเอง" "แม-
อนงค์" "น้อย อินทนนท์" และอื่น ๆ อีกหลายนามปากกา สันต์ ท.โกมลบุตร มีความ
เห็นว่า มาลัย ชูพินิจ มีความสามารถในงานเขียนแทบทุกประเภททั้ง นวนิยาย เรื่องสั้น
บทความ สารคดีหลายประเภทไม่ว่าจะเป็นคำนำ ปรัชญา การกีฬา การลาสัตว์นิยมไพร
รวมทั้งข้อคิดเห็นประจำคอลัมน์ตามนิตยสาร รายสัปดาห์หรือรายเดือนหลายฉบับด้วยกัน
สันต์ ท.โกมลบุตร นิยมสำนวนการเขียนที่อ่อนหวานละเมียดละไมและชัดเจนของ "มาลัย
ชูพินิจ" เป็นยิ่งนัก บทประพันธ์ของนายมาลัยที่เขานิยมมากก่อนได้รู้จักกับตัวจริงคือเรื่อง
"ศึกอนงค์" ซึ่งลงพิมพ์เป็นตอน ๆ คิกตอกันในนิตยสาร "เสนาศึกษา" เขาได้มารู้จักกับ
ตัวจริงของท่านผู้นั้นตอนที่เขาร่วมทำงานในสำนักงานหนังสือพิมพ์ "สุริยา" ซึ่ง โชติ แพร-
พันธ์ หรือ "ยาขอบ" เป็นบรรณาธิการ สันต์ ท.โกมลบุตร กล่าวว่าเขาประทับใจในการ
ทำงานของ นาย มาลัย ชูพินิจ ดังที่เขาเล่าว่า นาย มาลัย จะมาถึงสำนักงานในตอนค่ำ
หิ้วกระเป๋าถือใบใหญ่ พอนั่งลงกับโต๊ะก็หยิบต้นฉบับที่เขียนมาแล้วบ้างส่งให้หัวหน้าช่างเรียง
พิมพ์ทันที แล้วจึงลงมือเขียนเรื่องที่ค้างไว้ นอกจากนี้ สันต์ ท.โกมลบุตร ยังมีความเห็น
ว่า มาลัย ชูพินิจ เป็นคนมีอารมณ์ดีและเป็นที่รักของเพื่อนร่วมงาน นอกจากนั้นบทประพันธ์
เรื่อง "ชายชาตรี" ของนายมาลัยที่เขานิยมปากกาว่า "แมอนงค์" ได้ลงพิมพ์ใน
หนังสือพิมพ์ประชาชาติ พร้อมกับเรื่อง "บันไดแห่งความรัก" ของ สันต์ เทวรักษ์ อีกด้วย⁴⁵

⁴⁴เจือ สตะเวทิน. ภาษาไทยอุดมศึกษา เล่ม 1, ประวัตินวนิยายไทย
เรื่องเดิม, หน้า 40.

⁴⁵สัมภาษณ์ สันต์ ท.โกมลบุตร วันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2518.

นักประพันธ์อีกท่านหนึ่งที่ สันต์ ท. โกมลบุตร ยกย่องมากคือ "กุหลาบ สาย-
ประคิษฐ์" หรือผู้ที่ใช้นามปากกาว่า "ศรีบูรพา" เจ้าของเรื่อง "ข้างหลังภาพ" "สงคราม
ชีวิต" และ "ลูกผู้ชาย" ซึ่งเป็นนวนิยายที่มีชื่ออยู่ในสมัยเดียวกับเรื่อง "บันไดแห่งความรัก"
และ "รักษรมณูญ" ของ สันต์ เทวรักษ์ เอง เขากล่าวว่า กุหลาบ สายประคิษฐ์ เป็น
สุภาพบุรุษนักประพันธ์นิยมการแต่งกายที่สะอาดเรียบร้อยอยู่เสมอ เป็นคนทำงานมีระเบียบ
และรักเพื่อน กุหลาบเป็นผู้มีอุดมคติทางการเมืองเพิ่มมากขึ้นหลังจากที่เรียนกฎหมายจบ
จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แล้ว เขาเชื่อว่า กุหลาบ สายประคิษฐ์ มีความสุจริตใจ
และซื่อตรงต่องานเขียนตามอุดมคติทางการเมืองและสังคมของตนเอง ขณะที่ทำงานใน
สำนักงานหนังสือพิมพ์ร่วมกันนั้น กุหลาบไม่เคยพูดจาชักชวนโน้มน้าวเพื่อน ๆ ให้มีอุดมคติ
ทางการเมืองเช่นเดียวกับตัวเขา สันต์ ท. โกมลบุตร เชื่อว่า กุหลาบ สายประคิษฐ์
ไม่ใช่คนหัวรุนแรงและคึกคักกลาง ระบบชนชั้นหรือระบบการปกครองใด ๆ ทั้งนี้วัดได้จาก
การสนทนาระหว่างมิตรสหายและจากนวนิยาย เรื่องสั้น หรือข้อเขียนอื่น ๆ ของเขาทั้ง
ในสมัยแรกและสมัยหลัง เหมือนกับที่ รัชจวน อินทรกำแหง ได้กล่าวถึง "ศรีบูรพา" ใน
บทวิจารณ์เรื่อง "แลไปข้างหน้า" ว่าเป็นเรื่องที่มีแนวเอก

... เน้นในเรื่องการสร้างความเข้าใจอันดีต่อกันในระหว่าง
ชนทุกชั้น และมีความเมตตาปราณีต่อกันด้วยหัวใจอันสุจริต
เท่านั้น... 46

สำหรับงานเขียนในปัจจุบันนั้น สันต์ ท. โกมลบุตร กล่าวว่าเขารู้สึกยินดีที่มีคน
เขียนหนังสือเพิ่มมากขึ้นเช่นเดียวกับจำนวนคนอ่านที่เพิ่มขึ้นตามจำนวนประชากร แต่
ผู้อ่านส่วนใหญ่ยังชอบนวนิยายประเภทเรื่ง รมย์หรือพาดัง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความจริงที่ว่า -

46 รัชจวน อินทรกำแหง, วรรณกรรมวิจารณ์ตอนที่ 1 (พระนคร: ดวงกลม,
2513), หน้า 76.

ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศยังมีระดับการศึกษาไม่สูงพอที่จะใช้สติปัญญาและวิจารณญาณในการอ่านหนังสือ ผู้อ่านยังพอใจที่จะอ่านนวนิยายประเภทเบาสมอง สนุกชวนขันและไม่ค่อยขบคิดมากนัก ความจริงข้อนี้เป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้นักเขียนไม่สร้างนวนิยายที่มีเนื้อหาสาระที่ต้องใช้สติปัญญาทั้งผู้เขียนและผู้อ่าน ซึ่งยังมีจำนวนจำกัดมาก ทำให้ตลาดการพิมพ์หนังสือเล่มประเภทดังกล่าวถูกจำกัดตามไปด้วย นักประพันธ์รุ่นใหม่ในปัจจุบันที่ เขาเห็นว่ามีส่วนการเขียนแนวออกมาลำหน้านักเขียนร่วมสมัยคือ "รงค์ วงสวรรณ"

สันต์ ท. โกมลบุตร เห็นด้วยกับการจัดประกวดบทประพันธ์และสารคดีของสถาบันต่าง ๆ เช่น สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย องค์การ ส.ป.อ. และธนาคารกรุงเทพ เขาเห็นว่าเป็นการช่วยแนะนำผู้อ่านให้เลือกหนังสือที่มีคุณค่าสำหรับอ่านดีกว่าที่จะไปเที่ยวเลือกซื้อหาอ่านเอง เพราะจะเสียทั้งเวลาและเงินทองถ้าเลือกซื้อหนังสือที่ปราศจากคุณค่ามาอ่าน และเขายังมีความเห็นต่อไปอีกว่า การให้รางวัลบทประพันธ์ยอดเยี่ยมดังกล่าวแล้วนั้นยังมีข้อบกพร่องอยู่ที่ว่า ยังมีหนังสือที่มีคุณค่าอีกหลายเล่มที่ไม่ได้รับรางวัล เนื่องจากไม่มีผู้จัดนำส่งเข้าประกวด ทำให้เป็นที่น่าเสียดายว่ายังมีหนังสืออีกหลายเล่มที่ไม่แพร่หลายในหมู่อ่าน เขามีความหวังว่านวนิยายและเรื่องสั้นร่วมสมัยกำลังได้รับความสนใจจากผู้อ่านเพิ่มขึ้น เมื่อกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้คัดเลือกบทประพันธ์ทั้งเรื่องยาวและเรื่องสั้นมาให้นักเรียนได้ศึกษาในห้องเรียน ซึ่งจะเป็นการปลุกฝังให้เยาวชนได้รู้จักเลือกหนังสืออ่าน และรู้จักหาประโยชน์และสิ่งที่คั่งมาจากสิ่งที่เคยเข้าใจกันว่าเป็นแต่เพียง เรื่องอ่านเล่นแต่เพียงอย่างเดียว

ลักษณะของบทประพันธ์ที่มีคุณค่าตามทัศนะของ สันต์ ท. โกมลบุตร เป็นบทประพันธ์ที่ควรมีแนวการเขียนพัฒนาไปตามวัยและประสบการณ์ในชีวิตของผู้เขียน เมื่อกาลเวลาผ่านไปผู้เขียนที่เคยผันหวานยอมได้เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งบางครั้งก็มีผลถึงเสรีภาพในการเขียนหนังสือด้วย ทำให้เห็นว่าผันหวานในสมัยที่ยังเป็นหนุ่มอยู่นั้นเป็นเรื่องไร้สาระ กลับบังเกิดความสนใจเพื่อนมนุษย์เพิ่มขึ้น จึงทำให้นวนิยายของเขามีลักษณะใกล้ทความเข้าไปทุกที และมีความหมายระหวางบรรทัดมากชั้นทุกที

และมีตัวละครที่ละม้ายแนบกับบุคคลที่มองเห็นอยู่ทั่วไปมากยิ่งขึ้นทุกที ดังนั้นนักประพันธ์ผู้มีอุดมคติไม่เคลิ้มคล้อยไปกับความเลวร้ายของสังคมในยุคสมัยของตน ก็มักจะถูกเพ่งเล็งจากผู้ที่มีอำนาจ ในกรณีที่เขียนเรื่องที่เปิดเผยความชั่วหรือขัดผลประโยชน์ของผู้ยิ่งใหญ่ จนอาจถูกกล่าวหาว่าเป็นภัยต่อสังคมไปก็มี

สำหรับทัศนคติต่ออาชีพนักประพันธ์ เขาได้กล่าวไว้ในตอนท้ายของสารคดีเรื่อง "ความหลังในโลกหนังสือพิมพ์" ว่า

...การประพันธ์นั้นดูนักเขียนจะถือเอาเป็นเสมือนเครื่องปลูกปลูกอารมณ์ให้ผอานเพลิดเพลิน ผ่านเวลาราคาญไปก็พอจะยึดถือเอาเป็นอาชีพได้ แต่ต้องเขียนอยู่เสมออย่างมีรูเห่เห็ดเห่น้อยจึงจะมีรายโคพออยู่พอกิน และต้องมีสำนักพิมพ์มากแห่งพอที่จะรับเรื่องลงให้ในหน้ากระดาษของเขา แต่ในกรณีที่ผู้เขียนประสงค์จะโทษประพันธ์ของเขาก่อประโยชน์ให้แก่ผอานมากกว่าความรื่นรมย์อย่างเคียว คว้าความปรารถนาที่จะเห็นผืนโลกที่ยืนอยู่ระอากาศหมุดจุก ปราศจากฝุ่นเห่ลือบที่หอมลอมตอมกินเลือดประชาชนอยู่แล้ว นักเขียนผู้นั้นยอมจะหาถิ่นยาก เพราะวาทประพันธ์นั้นช่างละม้ายแนบเหมือนกับผอานจ่านาจออิทธิพลคนหนึ่งหรือหลายคนนี้กระไร และประการหลังยอมไม่มีผู้อำนวยการสำนักพิมพ์โคปรารถนาที่จะเห็นแทนพิมพ์ของเขาถูกลามโซ เพราะบทประพันธ์ขี้ประติวของเรา... 47

จากข้อคิดเห็นเกี่ยวกับพัฒนาการของการเขียนและทัศนคติที่มีต่ออาชีพการประพันธ์ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ผู้นิยมงานเขียนของ สันต์ ท. โกมลบุตร ก็คงจะพหาคำตอบที่มีต่อคำถามที่ว่า ทำไมในปัจจุบันนี้งานเขียนของเขาจึงไม่มีปรากฏอยู่ตามหน้านิตยสารทาง ๆ เลย

47 สันต์ เทวรักษ์, "ความหลังในโลกหนังสือพิมพ์" เคลิเมลร้ายเคือน, 3 (1 สิงหาคม, 2495), 52.

แต่อย่างไรก็ตามบทประพันธ์ทุกเรื่องของเขาที่ได้เขียนขึ้นและพิมพ์ออกมาเป็นเล่ม นับตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. 2473 จนถึงปี พ.ศ. 2506 ซึ่งเป็นปีที่เขาจบเรื่องยาวเรื่องสุดท้าย คือ "แก้ว เสมาทอง" ล้วนมีคุณค่าต่อการอ่านและศึกษาในทันทีเกี่ยวกับ เนื้อเรื่อง การวางโครงเรื่อง, การดำเนินเรื่อง ตลอดจนสำนวนโวหารและภูมิหลังทางสังคมของแต่ละเรื่อง ทั้งนี้ผู้วิจัยจะได้ดำเนินการวิเคราะห์งานวรรณกรรมทุกประเภทของเขาอย่างละเอียดในบทต่อไป

ชีวิตในปัจจุบันและครอบครัว

ชีวิตครอบครัวของ สันต์ ท. โกมลบุตร เป็นที่น่าสนใจไม่น้อยไปกว่านวนิยายที่เขาแต่งขึ้น เขาเป็น "ที่รัก" ของสุภาพสตรีสองคน ซึ่งเป็นมารดาของบุตรธิดาที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน 8 คน

เมื่อปี พ.ศ. 2476 ขณะที่มีอายุได้ 26 ปี และกำลังรับราชการในตำแหน่ง "লাম" อยู่ที่จังหวัดอุบลราชธานี สันต์ ท. โกมลบุตร ได้สมรสกับ นางสาว จำรัส อมรเวช ซึ่งเป็นพยาบาลอยู่ที่สถานีอนามัยจังหวัดอุบล โดยได้เข้ามาประกอบพิธีแต่งงานที่กรุงเทพฯ ต่อจากนั้นเขาและครอบครัวได้โยกย้ายไปประจำตามจังหวัดต่าง ๆ แถบภาคอีสาน จนกระทั่งไปถึงจังหวัดพระตะบอง ที่จังหวัดนี้เองบุตรชายคนโตชื่อ บุญยรักษ์ และคนรองชื่อ ระยัย ได้ถึงแก่กรรมด้วยอุบัติเหตุจมน้ำทั้งคู่ ในระยะเวลาอันได้เสียกัน นาง จำรัส โกมลบุตร ได้ให้กำเนิดบุตรธิดาซึ่งยังมีชีวิตอยู่อีก 5 คน คือ

1. นาย บุญยเดช บุตรคนที่ 3 ซึ่งในปัจจุบันนี้กลายมาเป็นบุตรคนโต เรียนจบปริญญาตรีเศรษฐศาสตร์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปัจจุบันกำลังทำปริญญาเอกอยู่ที่มหาวิทยาลัยในประเทศเยอรมัน นายบุญยเดชมีครอบครัวแล้ว
2. น.ส. มณฑกานต์ เรียนจบปริญญาตรีครุศาสตร์บัณฑิต จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ขณะนี้ทำงานเป็นเจ้าหน้าที่จัดเวช ประจำโรงพยาบาลประจำจังหวัดสงขลา
3. พระภิกษุ บุญยเกียรติ บวชเป็นพระภิกษุได้พรรษาที่ 7 แล้ว ขณะนี้จำพรรษาที่วัดสุทัศน์เทพวราราม

4. นาย จำแสนย์ เรียนจบปริญญาตรีวิชาครุบัญญัติ จากมหาวิทยาลัยธรรม-
ศาสตร์ ทำงานอยู่ที่บริษัทการบินไทย นาย จำแสนย์ มีครอบครัวแล้ว

5. น.ส. รจนา เรียนจบปริญญาตรีศิลปศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ขณะนี้ เป็นพนักงานธนาคารกรุงเทพ ประจำสำนักงานใหญ่

ในระหว่างที่รับราชการอยู่ที่จังหวัดพระตะบอง สันต์ ท. โกมลบุตร ได้พบกับ
"เธอ" อีกคนหนึ่ง คือ นางสาว รัชดา มุนนาค ซึ่งมีอาชีพเป็นพยาบาลเช่นเดียวกับ "เธอ"
คนแรก เขากล่าวว่าเป็นเรื่องของบุพเพสันนิวาสประกอบด้วยความรักและความเข้าใจ
ที่ทำให้ "เธอ" อีกคนหนึ่งได้เข้ามาในชีวิตด้วย ตลอดระยะเวลากว่า 40 ปีที่ผ่านมาเขา
ได้มอบความรักให้แก่เธอเพียง 2 คนเท่านั้น นางสาวรัชดา โกมลบุตร ได้ให้กำเนิดบุตร
ธิดาอีก 3 คน คือ

1. ร.ท. สุรเดช เรียนจบปริญญาโทเศรษฐศาสตร์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปัจจุบันรับราชการในกองทัพอากาศ

2. น.ส. รุ่งแสง เรียนจบปริญญาตรีการศึกษาศาสตร์ จากวิทยาลัยการศึกษา
ปทุมวัน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปัจจุบันรับราชการเป็นครู

3. น.ส. รุ่งศรี เรียนจบการบัญชีจากกรุงเทพการบัญชี สอบผ่านบริติชเคาน์ซิล
ไควุฒิ L.C.C. ปัจจุบันทำงานเป็นผู้ช่วยสมุหบัญชีบริษัทราชา จำกัด

ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2518 - 2519) สันต์ ท. โกมลบุตร ไม่ได้มีงานเขียน
เรื่องยาวลงในนิตยสารฉบับใด ส่วนเรื่องสั้นและสารคดีสั้น ๆ ยังเขียนอยู่บ้างแต่นับว่า
น้อยมาก เวลาส่วนใหญ่ใช้ในการทำงานแปลเอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยจากต้น
ฉบับภาษาฝรั่งเศส ซึ่งเป็นงานที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากรเป็นผู้ว่า
จ้างให้แปล นอกจากนี้ในยามว่างเขาจะเลือกนวนิยายภาษาฝรั่งเศสขึ้นมาแปล เช่น เรื่อง
Le Comte de Monte Cristo ฉบับสมบูรณ์ของ Alexandre Dumas ซึ่งแปลเสร็จ
เรียบร้อยแล้ว งานชิ้นใหญ่ที่ตั้งใจจะทำให้สำเร็จคืองานถอดวรรณคดีไทยเรื่อง "ขุนช้าง
ขุนแผน" ออกเป็นร้อยแก้วอย่างสมบูรณ์ ก็ทำได้เสร็จเรียบร้อยแล้ว แต่งานทั้งสองเรื่องนี้
ยังไม่ได้ส่งไปลงพิมพ์ใด

ปกติเขาจะทำงานแปลหรือพักผ่อนอยู่กับบ้าน เขาเกือบจะไม่ได้เดินทางไปท่องเที่ยวจังหวัดไกล ๆ เนื่องจากขณะนี้เขามีอายุถึง 69 ปีแล้ว ทำให้มีสุขภาพไม่เหมาะสมสำหรับการเดินทาง นอกจากนี้ในยามว่าง เขาก็ใช้เวลาอ่านหนังสือพิมพ์และชมโทรทัศน์ รายการโทรทัศน์ที่ชอบมากคือ รายการกีฬาทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นรายการมวย, มวยปล้ำ หรือ การแข่งขันฟุตบอล เขาจะจกรายการโทรทัศน์ที่ชอบโดยเฉพาะคือรายการกีฬาทั้งที่เป็นภาพยนตร์ข่าวการแข่งขันจากต่างประเทศ หรือรายการแข่งขันกีฬาในประเทศไว้บนแผ่นกระดานป้ายขนาดเล็ก ที่แขวนไว้บนฝาด้านหนึ่งของห้องทำงาน ซึ่งมีเครื่องรับโทรทัศน์ขนาดเล็กตั้งอยู่ด้วย

สันต์ ท. โกมลบุตร มีความพอใจในการดำเนินชีวิตของเขาทั้งในอดีตและปัจจุบัน เขาภาคภูมิใจที่ได้ประสพผลสำเร็จตามที่ใฝ่ฝันเอาไว้ คือเป็นนักเขียนที่มีผู้นิยมในผลงานพอสมควร ถ้าเปรียบเทียบกับนักเขียนร่วมสมัยคนอื่น ๆ ในปัจจุบันนี้มิได้รอคอยหรือหวังอะไรมาก มีแต่ความภาคภูมิใจที่ได้ทำงานแปลให้กับกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร และมีความเชื่อวางใจแปลของเขาจะคงอยู่เป็นวรรณกรรมอ้างอิงทางวิชาประวัติศาสตร์ไทย แม้ว่ากาลเวลาที่ล่วงเลยไปจะทำให้งานเขียนนวนิยายของเขาเป็นสิ่งที่ล้าสมัยและไม่มีใครอ่านอีกต่อไปแล้ว⁴⁸

ชีวิตครอบครัวของ สันต์ ท. โกมลบุตร มีความผาสุกราบรื่น ดังจะเห็นได้จาก การที่บุตรธิดาทุกคนได้รับการศึกษาอย่างดี และประกอบอาชีพเป็นหลักประกันหมดแล้วทุกคน ปัจจุบันเขาพำนักอยู่ที่บ้านเลขที่ 534 ถนนตากสิน ใกล้กับวงเวียนใหญ่ฝั่งธนบุรี ภายในบริเวณบ้านที่มรณีนอายุสองหลังพร้อมด้วย "เรือ" ทั้งสอง และบุตรธิดาที่ยังไม่ได้แยกครอบครัว

⁴⁸ สัมภาษณ์ สันต์ ท. โกมลบุตร วันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2518.

ความคิดเห็นของผู้รู้จักคุ้นเคย, ผู้ร่วมงาน และ นักเขียนร่วมสมัยบางท่าน ที่มีต่อผลงาน และบุคลิกลักษณะของ สันต์ ท.โกมลบุตร

ในการศึกษาชีวประวัตินั้น นอกจากจะได้รายละเอียดจากการสัมภาษณ์เจ้าของชีวประวัติ และวินิจฉัยค้นคว้าจากข้อเขียนหรืองานของเขาแล้ว การสอบถามเรื่องราวจากผู้ที่เคยร่วมงานหรือผู้ที่เคยรู้จักคุ้นเคย จะทำให้ได้รับข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับงานและบุคลิกภาพของเจ้าของชีวประวัติในแง่มุมที่แปลกออกไปอีก ซึ่งจะเป็นการเสริมเนื้อหา ของชีวประวัติดังกล่าวให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยได้ขอสัมภาษณ์บุคคลต่อไปนี้ คือ

1. ศาสตราจารย์ เจือ สตะเวทิน⁴⁹
2. นาย อุดม ชาคบุตร⁵⁰
3. นาย อาจันท์ ปัญจพรรค์⁵¹

⁴⁹ศาสตราจารย์ เจือ สตะเวทิน อ.บ.,อ.ม. (กิตติมศักดิ์) เป็นศาสตราจารย์พิเศษ คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นผู้บรรยายวิชาภาษาและวรรณกรรมไทยที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยมหิดล เคยเป็นกรรมการและสารนิพนธ์ของสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย (พ.ศ. 2516-2517) เป็นบรรณาธิการคณะกรรมการคัดเลือกวรรณกรรมร่วมสมัยเพื่อจัดพิมพ์เผยแพร่ของคุรุสภา และเป็นผู้มีผลงานด้านวิชาภาษาและวรรณกรรมไทยพิมพ์ออกจำหน่ายเป็นที่นิยมในหมู่นิสิต นักศึกษา และผู้สนใจ หลายฉบับด้วยกัน

⁵⁰นาย อุดม ชาคบุตร. เป็นเจ้าของสำนักพิมพ์ "อุดม" ซึ่ง สันต์ ท.โกมลบุตร เคยร่วมทำงานอยู่ด้วย อ้างถึงแล้วในหน้า 39

⁵¹นายอาจันท์ ปัญจพรรค์. นักเขียนเรื่องสั้นที่มีชื่อในปัจจุบัน เป็นบรรณาธิการนิตยสาร ฟ้าเมืองไทย ซึ่งลงพิมพ์เรื่อง "แก้วสารพัดนึก" ของ สันต์ เทวรักษ์ เป็นเรื่องยาวประจำฉบับ สมัยที่นิตยสารฉบับนี้ออกพิมพ์จำหน่ายในปีแรก (พ.ศ. 2506)

ศาสตราจารย์ เจือ สตะเวทิน เป็นผู้สนใจงานเขียนของ สันต์ ท. โกมลบุตร และเป็นผู้ที่เคยร่วมทำงานกับเขา ไก่กล่าวถึง สันต์ ท. โกมลบุตร ว่า เขาเป็นนักเขียนที่มีความคิดริเริ่มมีความรู้ทั่วไปดีมาก และเป็นนักวิชาการที่จะไม่ยอมให้มีอะไรที่ผิดอยู่ในงานเขียนของเขาเลย นอกจากนี้เขายังเป็นนักประพันธ์หนึ่งที่พยายามให้ความรู้และความคิดแก่ผู้อ่านอยู่เสมอ ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าว เป็นสิ่งที่หายากในงานประพันธ์ประเภทนวนิยายของไทย

ในฐานะที่ ศาสตราจารย์ เจือ สตะเวทิน เป็นประธานกรรมการในการประกวดแปลเรื่องสั้นจากภาษาฝรั่งเศสของ สมาคมภาษาและหนังสือ ท่านได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับงานแปลของ สันต์ ท. โกมลบุตร ว่า เขามีความสามารถในการใช้คำภาษาไทยได้ถูกต้องตรงกับความเข้าใจและรสนิยมของคนไทย และได้ความหมายตรงกับต้นฉบับเดิม โดยที่ไม่ต้องเพิ่มเติมหรือขยายความ หรือสรุปและตีความหมายขึ้นใหม่ คุณสมบัติและความสามารถในการแปลดังกล่าวทำให้เขาได้รับรางวัลที่ 1 ในงานประกวดงานแปลของสมาคมภาษาและหนังสือ ส่วนงานแปลฉบับอื่นของเขา มีความละเอียดและถูกต้องตรงตามต้นฉบับเดิมอย่างเคร่งครัด ถ้าจะมีข้อผิดพลาดในงานแปลของ สันต์ ท. โกมลบุตร ก็เป็นเพราะต้นฉบับภาษาเดิมผิดพลาดมาก่อน สันต์ ท. โกมลบุตร จะอธิบายข้อความที่เขาค้นคว้าเพิ่มเติมเพื่อความเข้าใจอันถูกต้องสมบูรณ์ไว้ที่ "เชิงอรรถ" เสมอ

นอกจากนี้ ศาสตราจารย์ เจือ สตะเวทิน ยังมีความเห็นว่า สันต์ ท. โกมลบุตร มีความพิถีพิถันในการเลือกใช้คำมาก คงจะเห็นได้ว่าภาษาเขียนของเขา สุภาพ นุ่มนวล ไพเราะ และในเวลาเดียวกันเขาก็สามารถใช้ภาษาสำนวนได้เหมาะสมกับบุคลิกลักษณะของตัวละครทุกประเภทที่เขาสร้างขึ้น งานเขียนของ สันต์ ท. โกมลบุตร ไม่ว่าจะป็นนวนิยาย เรื่องแปล หรือ สารคดี ข้อเท็จจริงทาง ๆ จะถูกต้องเสมอ เขาเป็นนักค้นคว้าและทำงานด้วยความละเอียดประณีตมาก

ศาสตราจารย์ เจือ สตะเวทิน มีความเห็นว่า นวนิยายที่เด่นที่สุดของ สันต์ ท. โกมลบุตร คือเรื่อง "บันไดแห่งความรัก" ซึ่งนับว่าเป็นงานเขียนที่แสดงความริเริ่มให้ความรู้ ชี้แนะแนวทางและเสริมสร้างสติปัญญาแก่ผู้อ่าน เช่น การวิจารณ์ลักษณะการ

ของข้าราชการไทย และการเสนอความคิดเกี่ยวกับการประกอบอาชีพอิสระส่วนตัวของคนไทย เป็นต้น ศาสตราจารย์ เจื้อ กล่าวหาเรื่อง "บันไดแห่งความรัก" ยังคงมีลักษณะเด่นอยู่จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2518) นอกเหนือไปจากความประณีตไพเราะทางด้านภาษา ส่วนวนที่เห็นได้ชัดเจนในบทประพันธ์เรื่องนี้

ศาสตราจารย์ เจื้อ สตะเวทิน เคยทำงานร่วมกับ สันต์ ท. โกมลบุตร มาบ้าง คือเคยเป็นกรรมการสมาคมภาษาและหนังสือสมัยเดียวกัน และเขาเคยรับเชิญเป็นวิทยากรในรายการ "ตลาดภาษา" ซึ่งเป็นรายการเกี่ยวกับภาษาและวรรณกรรมไทย ซึ่ง ศาสตราจารย์ เจื้อเป็นผู้จัดออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียง ท.ท.ท. ภาคปรกติ ทั้งยังได้เคยติดต่อกันในฐานะนักเขียน นักแปล และผู้สนใจงานด้านภาษาและวรรณกรรมร่วมกัน ท่านได้กล่าวถึง สันต์ ท. โกมลบุตร ว่า เขาเป็นสุภาพบุรุษนักประพันธ์ผู้สนใจหาความรู้และข้อเท็จจริงจากตำราทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศอยู่เสมอ ท่านยังได้เล่าอีกด้วยว่าสมัยที่ นาย ฉันทิชย์ กระจ่างสินธุ์ และ นายเหม เวชกร ยังมีชีวิตอยู่นั้น บรรดานักเขียนรุ่นเดียวกันที่มีผลงานเขียนลงพิมพ์ในนิตยสาร "สามทหาร"⁵² ซึ่ง ฉันทิชย์ กระจ่างสินธุ์ เป็นบรรณาธิการอยู่นั้น มักจะมาชุมนุมกันที่บ้านของ นาย ฉันทิชย์เป็นประจำ สันต์ ท. โกมลบุตร เป็นผู้ที่ไปร่วมสังสรรค์กับเพื่อน ๆ อยู่เสมอ เขาคิดสุราเหมือนกับเพื่อนคนอื่น ๆ แต่ไม่เคยเมาและไม่ค่อยพุดคุย ส่วนมากจะยิ้มและชอบฟังผู้อื่นคุยกันมากกว่า นาน ๆ ลักครั้งเขาจะเป็นผู้เล่าเฉพาะเรื่องที่เขารักจริง ๆ และมีศรีสหายในกลุ่มนั้นไม่มีผู้ใดทราบเรื่องดังกล่าว ศาสตราจารย์ เจื้อ กล่าวในที่สุดว่า สันต์ ท. โกมลบุตร เป็นสุภาพบุรุษที่น่านับถือ และเป็นที่รักชอบพอของมิตรสหายและผู้คนเคยทุกคน⁵³

⁵²สามทหาร เป็นนิตยสารรายเดือน พิมพ์ออกจำหน่ายระหว่างปี พ.ศ. 2505-2511.

⁵³สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ เจื้อ สตะเวทิน วันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2518.

ตามที่ สันต์ ท.โกมลบุตร ได้กล่าวถึงการทำงานที่สำนักพิมพ์ "อุดม" ในระหว่างปี พ.ศ. 2489 - พ.ศ. 2499⁵¹ นั้น ผู้วิจัยจึงได้ขอสัมภาษณ์ นายอุดม ชาคบุตร อดีตเจ้าของสำนักพิมพ์ "อุดม" เพื่อขอทราบเรื่องราวของ สันต์ ท.โกมลบุตร ตอนที่เขาทำงานอยู่ที่สำนักพิมพ์แห่งนี้ นาย อุดม ชาคบุตร ได้กล่าวว่า เขาเป็นผู้ชักชวน สันต์ ท.โกมลบุตร ให้มาร่วมทำงานในสำนักพิมพ์ของเขา เมื่อได้ไปพบกับ สันต์ ท.โกมลบุตร ที่จังหวัดพระตะบองขณะที่กำลังอยู่ในระหว่างตัดสินใจว่าจะลาออกจากราชการหรือไม่ เพราะตำแหน่งลามที่เขาปฏิบัติอยู่นั้นเป็นตำแหน่งวิสามัญ และหมดโอกาสที่จะได้รับแต่งตั้งเป็นข้าราชการประจำ เพราะทางราชการได้เปลี่ยนแปลงระบบการบรรจุแต่งตั้งข้าราชการชั้นใหม่ สำนักพิมพ์ "อุดม" ได้พิมพ์หนังสือเล่มออกจำหน่ายมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477 แล้ว นายอุดม ชาคบุตร จึงต้องการตัว สันต์ ท.โกมลบุตร ผู้กำลังเป็นนักเขียนที่มีผู้นิยมมากคนหนึ่งในสมัยนั้นมาช่วยบริหารงานด้านสำนักพิมพ์ด้วย เนื่องจาก นายอุดม ชาคบุตร มีกิจการค้ากระดาษเป็นงานหลักอยู่แล้ว

นาย อุดม ชาคบุตร กล่าวว่ สำนักพิมพ์ของเขาเลือกพิมพ์เฉพาะงานเขียนของนักเขียนมีชื่อที่เขาเห็นว่า เป็นผลงานที่มีคุณค่าน่าอ่าน ทั้ง นวนิยาย วรรณคดี และสารคดี⁵² นายอุดม ได้กล่าวด้วยว่า เขามีนิสัยเป็นนักอ่านอยู่แล้ว และมีความเชื่อว่าการคัดเลือกหนังสือคือออกพิมพ์จำหน่ายจะเป็นประโยชน์แก่มหาชน และการที่ได้ประกอบกิจการค้ากระดาษอยู่แล้ว ทำให้การจัดตั้งสำนักพิมพ์ผลิตหนังสือเล่มสะดวกและได้เปรียบในเรื่องราคาและการจัดหากระดาษพิมพ์ นาย อุดม มีความเชื่อว่าถ้าได้ สันต์ ท.โกมลบุตร มาช่วยบริหารงานด้านสำนักพิมพ์จะเป็นประโยชน์ทางการคัดเลือกเรื่อง การติดต่อกับผู้ประพันธ์ ตลอดจนการเขียน "คำนำ" สำหรับหนังสือแต่ละเล่มที่จัดพิมพ์ขึ้น นอกจากนี้

⁵¹อ้างถึงแล้วในหน้า 38.

⁵²อ้างถึงแล้วในหน้าเดียวกัน

นายอุดม ยังมีความนิยมอุปนิสัยที่สุชุมประณีตในการทำงานของ สันต์ ท. โกลมบุตร มาตั้งแต่เมื่อครั้งยังเป็นนักเขียนประจำอยู่ที่หนังสือพิมพ์ "สุภาพบุรุษ-ประชามิตร" ซึ่ง นายอุดม เป็นผู้ถือหุ้นส่วนเป็นเจ้าของกิจการอยู่ด้วยคนหนึ่ง

ในค่านการทำงานให้กับสำนักพิมพ์ นาย อุดม กล่าวว่า สันต์ ท. โกลมบุตร เป็นผู้รับผิดชอบต่องานในหน้าที่ดีมาก และช่วยเหลืองานค่านสำนักพิมพ์ด้วยดีตลอดมา ตามปกติ นาย อุดม จะเป็นผู้เขียน "คำนำ" ในหนังสือที่พิมพ์ขึ้นใหม่ด้วยตนเอง ภายหลังจากที่ สันต์ ท. โกลมบุตร มารวมทำงานอยู่ด้วยแล้ว เขาได้มอบการเขียน "คำนำ" ให้เป็นหน้าที่ของ สันต์ ท. โกลมบุตร การทำงานที่สำนักพิมพ์ "อุดม" นอกจากสำนักพิมพ์จะให้เงินเดือนประจำแล้ว ถ้าสำนักพิมพ์นำเรื่องยาวหรือเรื่องสั้นของ สันต์ ท. โกลมบุตร ไปจัดพิมพ์เป็นเล่ม เขาก็จะได้รับค่าลิขสิทธิ์อย่างต่ำที่สุดสำหรับเรื่องที่ไม่ยาวมากนัก เรื่องละ 100 บาท ถ้าเป็นเรื่องยาวและหนังสือมีขนาดหนากว่าปกติก็จะได้รับค่าเรื่องเพิ่มขึ้นอีก

ในระหว่างที่ สันต์ ท. โกลมบุตร ทำงานอยู่ที่สำนักพิมพ์ "อุดม" สำนักพิมพ์แห่งนี้ยังได้ออกนิตยสารรายปักษ์ "โบว์แดง" และ "อุดมสาร" ซึ่ง สันต์ ท. โกลมบุตร รับผิดชอบหน้าที่เป็นผู้คัดเลือกเรื่องที่จะนำลงพิมพ์และการจัดรูปเล่ม สันต์ ท. โกลมบุตร ทำงานอยู่กับสำนักพิมพ์ "อุดม" ถึง 10 ปี ซึ่งนับว่าเป็นช่วงระยะที่ยาวนานพอควร นายอุดมได้กล่าวว่า ถ้าไม่เลิกกิจการพิมพ์เสียก่อน สันต์ ท. โกลมบุตร คงจะยังทำงานอยู่กับสำนักพิมพ์ของเขาเรื่อยมา เพราะมีอักษยาศัยต่อกันทั้งในเรื่องการทำงานและรสนิยมในการคัดเลือกเรื่องสำหรับจัดพิมพ์ ซึ่ง นายอุดม กล่าวว่าตัวเขาเองมีความเชื่อว่าการผลิตหนังสือที่ออกมาจะช่วยยกระดับสติปัญญาของผู้อ่านได้ด้วย⁵³

ผู้เคยร่วมงานกับ สันต์ ท. โกลมบุตร ที่ผู้วิจัยได้ขอสัมภาษณ์ เพื่อขอทราบความคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับงานเขียนของเขา คือ นายอาจันต์ ปัญจพรรค บรรณาธิการ

⁵³สัมภาษณ์ นาย อุดม ชาคบุตร สำนักงาน ชาคภักดิ์ ถนนมั่งกร เจริญกรุง กรุงเทพมหานคร วันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2520.

วารสารรายสัปดาห์ "ฟ้าเมืองไทย" ซึ่งเป็นวารสารประเภทบันเทิงคดีและสารคดีที่มีชื่อ และมีจำนวนจำหน่ายสูงฉบับหนึ่งในปัจจุบัน ในฐานะที่ท่านผู้นี้เป็นบรรณาธิการผู้รับผิดชอบในการคัดเลือกเรื่องลงพิมพ์ในวารสารของเขา และในฐานะเป็นนักเขียนเรื่องสั้นที่มีชื่อและเป็นที่ยอมรับในหมู่นักอ่าน ผู้วิจัยได้ขอทราบเหตุผลและความคิดเห็นของเขาค้นเลือกเรื่อง "แก้วสารพัดนึก" ลงพิมพ์ในวารสาร "ฟ้าเมืองไทย" เมื่อ พ.ศ. 2512 ซึ่งเป็นปีที่วารสารฉบับนี้ออกพิมพ์จำหน่าย ทั้งที่ในระยะเวลาดังกล่าว สันต์ ท.โกมลบุตร ทยุคเขียนนวนิยายมานานแล้ว และนามปากกา "สันต์ เทวรักษ์" เกือบจะไม่มีใครรู้จักในหมู่นักอ่านรุ่นใหม่ นาย อาจันต์ ปัญจพรรค์ ได้กล่าวว่า การที่เขานำเรื่อง "แก้วสารพัดนึก" มาลงพิมพ์ใน "ฟ้าเมืองไทย" เพราะเห็นว่า สันต์ ท.โกมลบุตร เป็นนักเขียนที่เขียนเรื่องได้สนุก เขามีกลวิธีในการวางโครงเรื่องและการดำเนินเรื่องให้ผู้อ่านสนใจติดตามเรื่องไปตั้งแต่ต้นจนจบ เมื่อเรื่องจบแล้วผู้อ่านก็ยังต้องการทราบต่อไปอีกว่าตัวละครที่เขาสร้างขึ้นนั้นจะดำเนินชีวิตอยู่ต่อไปอย่างไร ตัวอย่างเช่น "นาย จอน บางคอแหลม" ในเรื่อง "เศรษฐีอนาถา" ซึ่งเป็นที่ติติงใจของผู้อ่านว่าแกจะดำเนินชีวิตอยู่ต่อไปอย่างไร และจะมีอะไรเกิดขึ้นอีกกับลูกหญิงของแก จนกระทั่งทำให้เขาต้องแต่ง "สวัสดิ์ดุจจอน" ออกมาเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีตัวละครชุดเดียวกัน ซึ่งเป็นเหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้นวนิยายของ สันต์ ท.โกมลบุตร มีความยาวมากเมื่อเทียบกับเรื่องยาวของนักประพันธ์อื่น ๆ สันต์ ท.โกมลบุตร ก็ยอมรับความจริงในข้อนี้

นาย อาจันต์ ปัญจพรรค์ ยังได้กล่าวอีกว่า สันต์ ท.โกมลบุตร เป็นนักเขียนที่ยังเขียนเรื่องได้ทันสมัย ทั้งการวางโครงเรื่อง และสำนวนโวหารซึ่งเห็นได้จากเรื่อง "แก้วสารพัดนึก" เรื่องยาวเรื่องสุดท้ายที่รวมพิมพ์เป็นเล่ม แม้ว่าเขาจะเป็นนักเขียนที่อายุนับได้ว่าเป็นรุ่นเกาต์จากอายุของผู้แต่ง จำนวนปีของการสร้างงานเขียนที่ผ่านมา 40 กว่าปีแล้ว⁵⁴

⁵⁴สัมภาษณ์ นาย อาจันต์ ปัญจพรรค์ สำนักงาน "ฟ้าเมืองไทย" ถนนเฟื่องนคร กรุงเทพมหานคร วันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2520.